

TARTU ÜLIKOOL

Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond

Ajaloo ja arheoloogia instituut

Eesti ajaloo osakond

Marvin Laidna

16. novembri 1988. aasta suveräänsusdeklaratsioon

Bakalaureusetöö

Juhendaja:

Professor Tõnu Tannberg

Tartu 2016

Sisukord

1. Sissejuhatus	3
2. Rahva politiseerumise algus ja ühiskondlikud organisatsioonid aastatel 1985–1988.....	7
3. 16. novembri 1988. aasta suveräänsusdeklaratsiooni vastuvõtmine ja kontekst.....	17
4. Siseriiklikud vastukajad suveräänsusdeklaratsioonile	27
5. Kokkuvõte	37
Kasutatud allikad ja kirjandus	40
Summary	44

1. Sissejuhatus

Nõukogude okupatsioon Eestis algas ametlikult 17. juunil 1940. aastal, kui Nõukogude Liidu lisaväed ületasid Eesti piiri. Sama aasta 21. juunil kukutati ametist Eesti seaduslik valitsus. NSV Liit taastas 1944. aastal oma võimu Eestimaal peale lühiajalist Saksa okupatsiooni. Kuni 1985. aastani iseloomustas siinset elu repressioonid, venestamine, stagnatsioon kuid samas ka sulaaeg. 1985. aasta märtsis tuli võimule Mihhail Gorbatšov, kes võttis riigi üle olukorras, kus majandust iseloomustas paigalseis, välispoliitiline mõjukus oli kahanemas ning inimeste elukvaliteet oli kehv.

Juba oma ametiaja algusest peale, sai Gorbatšovi eesmärgiks perestroika ja avalikustamine. Kuigi enamus parteikaaslasi kiitsid uue juhi ideid, ei saanud paljud tegelikult aru, mida need sõnad tähendavad ning kuidas neid ellu rakendada. Ainult avalikustamine koha pealt oli pilt selgem. Ajalehtede tsensuur vähenes ja hakati rääkima ja kirjutama kuritegudest, mida Gorbatšovi eelkäijad olid korda saatnud.¹ Eestlased olid aastakümneid kannatanud nõukogude ideoloogia küüsis. Kui tuli käsk, hakata uut moodi mõtlema, kahtlesid selles paljud. Kohalikud juhid üritasid aga uut käsku ikka vana moodi rakendada ja polnud esialgu huvitatud perestroika õnnestumises.² Hoo sai see sisse alates 1987. aastast, kui algas fosforiidisõda, meeleavaldused ja esimeste ühiskondlike organisatsioonide loomine. 1988. aastaks olid tekkinud juba poliitilise alatooniga liikumised, kes korraldasid massiaktsioone ja survestasid kohaliku võimuladvikut.

1977. aasta põhiseaduses oli fikseeritud, et NSV Liit on paljurahvuseline ja suveräänsete vabariikide ühendus, kuhu liiduvabariigid on astunud vabatahtlikult vastavalt rahvaste enesemääramise põhimõttele. Igale liiduvabariigile jäi õigus NSV Liidust välja astuda. Siiski eksisteeris selline seadus ainult teoorias, sest rakenduslik pool oli määratlemata. Kogu põhiseadusele oli iseloomulik seaduste ja sätete vastuolud, mida keskvõim sai vastavalt vajadusele erimoodi tõlgendada.³ Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi õiguslik olukord, enne suveräänsusdeklaratsiooni vastuvõtmist 1988. aasta 16. novembril, oli segane. Kuigi põhiseaduses oli deklareeritud, et liiduvabariigid on suveräänsed, siis leidis ka mitmeid punkte

---

¹ Tiit Made. Ükskord niikuinii. Tallinn: Argo, 2006, lk. 30–31.

² Lauri Vahtre. Vabanemine. Tallinn: IM Meedia, 1996, lk. 17.

³ Mati Graf. Impeeriumi lõpp ja Eesti taasiseseisvumine 1988–1991. Tallinn: Argo, 2012, lk. 17–18.

mis sellele vastu töötasid. Kuid vaadeldes konflikti, kumma sõna jäi peale lahkarvamuste puhul, siis oli selgelt mõistetav, et sellisel juhul kehtis üleliiduline seadus. Seega teostas NSV Liit Eesti NSV-s ülemvõimu, mis tähendas reaalse suveräänsuse puudumist.⁴

1988. aasta oktoobri lõpus tuli NSV Liit välja põhiseaduse täiendamise plaaniga. Selle ebademokraatlikust näitas soov piirata liiduvabariikide õigusi ja tugevdada kesk võimu. Seepärast korraldati 16. novembril 1988. aastal Eesti NSV Ülemnõukogu erakorraline istungjärk, kus päevakorras oli nii NSV Liidu konstitutsiooniparandused, suveräänsusdeklaratsioon kui ka Eesti NSV põhiseaduse täiendamine.

Eesti NSV suveräänsusdeklaratsioon 16. novembril 1988. aastal on mitmete suursündmuste tõttu Eesti taasiseseisvumise perioodi käsitlemisel jäänud laiema tähelepanuta. Inimesed mäletavad ja tähtsustavad rohkem massiüritusi, kus nad ise osalesid.⁵ Siiski pani antud dokument alguse juriidilisele sõjale NSV Liidus, sest ka teised liiduvabariigid võtsid hiljem vastu samasugused deklaratsioonid. Rahvuslikust aspektist vastuvõetud seadused tõid kaasa NSV Liidu lagunemise alguse, mis kulmineerus 1991. aastal.⁶

Uurimisteedena on see oluline just seetõttu, et mõista antud dokumendi rolli hilisemale taasiseseisvumisele ja selle esmaseid hinnanguid nii poliitiliste jõudude, ühiskonnategelaste kui ka tavaliste kodanike poolt. Seega üritab autor välja selgitada, kuidas mõisteti tollal „suveräänsuse“ mõistet ja kui oluliseks peeti vastuvõetud deklaratsiooni. Samuti käsitletakse täpsemalt ka olukorda, mis valitses enne suveräänsusdeklaratsiooni liiduvabariigi poliitilises elus ja mis sündmused viisid Eesti NSV Ülemnõukogu nii kaugele, et saadikud olid valmis Eesti NSV suveräänseks kuulutama. Hinnangud suveräänsusdeklaratsioonile on pärast taasiseseisvumist ilmunud üldkäsitlustes olnud tavaliselt lühikesed. Peamiselt mainitakse, et kuulutati end suveräänseks ja seadused muutusid ülimuslikuks NSV liidu seaduste suhtes. Samuti kirjutatakse, et antud sündmus pani aluse NSV Liidu lagunemisele.

Töö ajaraamistik käsitleb aastaid 1985–1988 ehk perestroika ametlikust algusest kuni suveräänsusdeklaratsiooni järelkajadeni. Eesmärgiks on suveräänsusdeklaratsiooni kujutamine tervikuna, mis koosneb eelloost, konkreetse dokumendi vastuvõtmisest ja hilisematest järelkajadest. Tulenevalt sellest on iga kolme peatüki kohta püstitanud ka uurimisküsimus.

---

⁴ Igor Gräzin. Suveräänsuse sünd ja Nõukogude Liidu kadu. – Akadeemia 2015. Nr. 11, lk. 1932–1933.

⁵ Samas, lk. 1928.

⁶ Mark R. Beissinger. Nationalist Mobilization and the Collapse of the Soviet State. Cambridge: Cambridge University Press, 2002, lk. 402–404.

Esimesena vaadeldakse milline oli poliitiline olukord ja perestroika toimimine Eesti NSV-s enne suveräänsusdeklaratsiooni. Teises osas soovitakse vastust küsimusele, mida kujutas endast suveräänsusdeklaratsioon ja millised eeldused olid vajalikud selle vastuvõtmiseks. Kolmandaks analüüsitakse siseriiklikke järelkajasisid antud dokumendile.

Hea tausta perestroika perioodile Eesti NSV-s annavad Tiit Made raamatud⁷, mis keskenduvad oma ülesehituselt just organisatsioonidele ja poliitilistele liikumistele. Kindlate ühiskondlike organisatsioonide kohta jagasid infot Jaan Tamme⁸, Viktor Niitsoo⁹, Eve Pärnaste¹⁰ ja Edgar Savisaare¹¹ teosed.

Autorile teadaolevatel andmetel pole käsitlevale teemale pühendatud eraldi raamatut või uurimust. Küll aga leidub materjali nii suveräänsusdeklaratsioonist kui ka teistest 16. novembri 1988. aasta otsustest peatükkidena erinevates teostes. Seega peitub töö tähtsus ka selles, et esmakordselt kogutakse antud teemat puudutavad materjalid kokku ja esitatakse terviklikult. Üks mahukaim raamat, kus põhjalikult käsitletakse nii suveräänsusdeklaratsiooni kui ka selle ettevalmistamist on Mati Grafi¹² teos. Seda täiendab hästi Mart Laari¹³ kirjutis, mis keskendub rohkem meenutustele ja intervjuudele. Kasutatud on ka Arnold Rüütli¹⁴ ja Vaino Väljase¹⁵ kui antud sündmuste vahetute osalejate memuaare. Võõrkeelse kirjanduse poolelt on kasutatud Mark. R. Beissingeri¹⁶ raamatut, mille üldiseks teemaks on NSV Liidu lagunemine, kuid kajastamist leiab ka Eesti olukord. Enamus reaktsioonidest suveräänsusdeklaratsioonile ja teistele 16. novembri 1988. aasta otsustele on kajastatud läbi ajalehtede, millest olulisemad on *Edasi*, *Rahva Hää* ja *Noorte Hää*. Konkreetselt ajaleheartiklitest saab välja tuua Gustav Naani kirjutise¹⁷, mis tekitas palju furoori ja vastukaja kohalikus meedias. Silma paistis ka Igor Gräzini¹⁸ põhjalikud õiguslikud artiklid suveräänsusele Eesti NSV-s.

---

⁷ Made. Ükskord niikuinii;

Tiit Made. Eestlaste vabanemise tee 1985–1994. Tallinn: 20. augusti Klubi, 2015;

Tiit Made. Kaks korda iseseisvaks : eestlaste 20. sajandi pöördepunktid. Tallinn: Argo, 2011.

⁸ Jaan Tamm. Eesti Muinsuskaitse Selts 25. Tallinn: Eesti Muinsuskaitse Selts, 2012.

⁹ Viktor Niitsoo. Mürimurdjad: MRP-AEG ja ERSP lugu. Tallinn: Ortwil, 2002.

¹⁰ Eve Pärnaste. Eesti Rahvusliku Sõltumatuse Partei: ERSP aeg. Tallinn: Magna Memoria, 2008.

¹¹ Edgar Savisaar, Rein Ruutsoo, Kadri Simson. Rahvarinne 1988 (kakskümmend aastat hiljem). Tallinn: Tallinna linnavalitsus, 2008.

¹² Graf. Impeeriumi lõpp ja Eesti taasiseseisvumine 1988–1991.

¹³ Mart Laar, Urmas Ott, Sirje Endre. Teine Eesti: Eesti iseseisvuse taassünd 1986–1991. Tallinn: SE & JS, 1996.

¹⁴ Arnold Rüütel. Tuleviku taassünd. Tallinn: Ilo, 2001.

¹⁵ Enn Anupõld. Tuleviku taassünd. Tallinn: Ilo, 2006.

¹⁶ Beissinger. Nationalist Mobilization and the Collapse of the Soviet State.

¹⁷ Gustav Naan. Kõik pea peale. – Rahva Hää. 25. november 1988, nr.272.

¹⁸ Igor Gräzin. Tüliõun nimega „suveräänsus“. – Eesti Kommunist. 1989. Nr. 2, lk. 93–97; Gräzin. Suveräänsuse sünn ja Nõukogude Liidu kadu.

Töö on struktuurilt üles ehitatud kronoloogiliselt ning jaotatud peatükkidena kolmeks. Esimeses peatükis käsitletakse Eesti NSV poliitilist olukorda ning rahva politiseerumise algust ja arengut alates 1985. aastast kuni 1988. aasta sügiseni. Teises peatükis vaadeldakse NSV Liidu konstitutsiooniparandusi, ettevalmistusi Eesti NSV Ülemnõukogu erakorraliseks istungjärguks ning suveräänsusdeklaratsiooni vastuvõtmist koos teiste dokumentidega, mis kuulutati välja 1988. aasta 16. novembril. Viimases ehk kolmandas peatükis analüüsitakse lähemalt reaktsioone ja hinnanguid Eesti NSV-s peale suveräänsusdeklaratsiooni vastuvõtmist.

2. Rahva politiseerumise algus ja ühiskondlikud organisatsioonid aastatel 1985–1988

NSV Liidu uus kurss alates 1985. aastast, mille peamised märksõnad olid perestroika ja glasnost, ei tekitanud indu Eestimaa Kommunistliku Partei juhtkonnas. 1986. aastal küll mõisteti, et ühiskonda tuleks ümber kujundada, kuid reaalseid samme selle elluviimiseks ei tehtud. 19.–21. veebruaril 1987. aastal külastas Eestit Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei Keskkomitee peasekretär Mihhail Gorbatšov, kes kiitis Eesti NSV saavutusi kultuuri ja majanduse alalt, kuid kritiseeris ka liiduvabariigi negatiivset kaubandusbilanssi NSV Liiduga. See väide andis hoogu Eesti NSV isemajandamise projekti väljatöötamisele. Paljud inimesed lootsid, et visiidiga kaasneb ka EKP Keskkomitee esimese sekretäri Karl Vaino vabastamine, kuid nii siiski ei läinud.

Pärast Gorbatšovi külaskäiku sai Eestis alguse juba laiaulatuslikum perestroika, mida ilmestasid miitingud, protestaktsioonid ja uute ideede levik. 23. augustil 1987. aastal toimunud Hirvepargi miitingu taustal, kus nõuti 1939. aastal sõlmitud Molotov-Ribbentropi pakti avalikustamist, võttis NLKP Keskkomitee Poliitbüroo vastu otsuse „natsionalismi ilmingutest“ Baltimaades, mida teostavad kohalikud ekstremistid. Balti liiduvabariikide kommunistlikelt parteidelt nõuti sellistele arengutele vastulöögi andmist ja ideoloogilise selgitustöö tõhustamist. EKP juhtkonna lahenduseks antud probleemile oli ideoloogiasekretäri Rein Ristlaane asendamine Indrek Toomega, mis tegelikult ei muutnud olukorda Eesti NSV-s. Lootusetud olid ka katsed rahustada rahvast maha selgitustööga ja propagandaga.¹⁹

EKP-l kujunes 1988. aasta keskpaigaks välja sisemine opositsioon. Enamus EKP opositsioonist osales ka perestroikat toetava poliitilise liikumise Rahvarinde tegevuses, moodustades selle liikmetest 1988. aasta suveks ühe kolmandiku. Rahulolematus Vaino juhtimisega süvenes delegaatide valimisega NLKP konverentsile, kuhu EKP-l oli õigus saata 32 delegaati. Kuigi ettevalmistused kandidaatide valimisteks algasid demokraatlikult, summutas selle Vaino, kes EKP Keskkomitee Büroo nimel esitas täpselt 32 kandidaati. See teravdas suhteid juhtkonna ja parteiliikmete vahel ning mõisteti, et Vaino ei kavatsegi muuta oma juhtimisstiili ega märgata muutuseid ühiskonnas.²⁰ EKP oli 1988. aasta suveks jagunenud rahvuslikult meelestatud ja vanameelseks osaks. Suuremate konfliktide vältimiseks pidi EKP

---

¹⁹ Olaf Kuuli. Sotsialistid ja kommunistid Eestis 1917–1991. Tallinn, 1999, lk. 156–160.

²⁰ Samas, lk. 163–164.

seega toetama kodakondsuse nullvarianti ja kakskeelsuse sätestamist.²¹ 14. juunil 1988. aastal vabastati NLKP Keskkomitee Poliitbüroo otsusel Karl Vaino oma seniselt positsioonilt, kuid seda tehti viisakas vormis ehk EKP tippjuht kutsuti NLKP Keskkomitee käsutusse. Uueks esimeseks sekretäriks sai Vaino Väljas. Põhjuseks oli EKP aktiivi soovitus ja Gorbatšovi isiklik tutvus Vaino Väljasega.²² NLKP XIX konverentsi jaoks lõi EKP eesotsas Väljasega oma platvormi, mille põhipunktideks oli üleminek isemajandamisele, liiduvabariikide suveräänsuse suurendamine, põlisrahvuse osakaalu kasvatamine ja massirepressioonide hukkamõistmine. EKP uus kurss määrati kindlaks Keskkomitee 11. pleenumil, mis toimus 9.–10. septembril 1988. aastal. Suuresti toetus uus kurss Rahvarinde ja loomeliitude ühispleenumi taotlustele, mida EKP oli kasutanud ka NLKP XIX konverentsil. See tähendab, et EKP toetas sõltumatut majandust NSV Liidust, demokraatlike reforme ja liiduvabariikide otsustamisõiguste suurenemist.²³ 1988. aasta sügist loetakse EKP ajaloo üheks tipphetkeks, kuna partei oli rahva hulgas oma uuendusliku kursi ja julgete väljaütlemiste tõttu populaarseks saanud.²⁴

Esimeseks perestroika märgiks kujunes ajalehtede mure looduse pärast, mida Eesti NSV ekstsensiivne tööstus oli juba aastakümneid süümepiinadeta reostanud. Eriti ägedaks kujunes võitlus NSV Liidu plaani vastu rajada Eestisse fosforiidimaardlad, mis omakorda oleks kaasa toonud ka uued võõrtöölised. Eestlased tundsid, et nüüd on aeg tegutseda ja olukorda tuleks ära kasutada perestroika raames. Juba 1986. aasta lõpus toimusid esimesed protestiaktsioonid. Fosforiidisõda läks lahti aga 1987. aasta 27. veebruaril, kui avalikkuse ette lekkisid NSV Liidu salaplaanid, mis toetasid fosforiidi kaevandamist ja ei pidanud vajalikuks arvestada kohalike inimeste huve. Järgmisel kuul jõudsid sama teemalised arutelud ka ajalehtedesse, mis tähendas, et sõnavabadusega eesti pressis oli lõpuks algust tehtud.²⁵ Tegelik põhjus vastuhakuks oli uute migrantide tulek seoses fosforiidi kaevandamisega. 30 000 mitte-eestlase sissetoomine oleks eestlased jätnud omal maal veelgi kehvemasse demograafilisse seisusse. Ainus parim viis sellele vastu seista oli alustada võitlemist keskkonna hävitamise egiidi all.²⁶

Eesti NSV liidrid loomulikult lükkasid kõik süüdistused tagasi ja väitsid, et ajakirjanikud valetavad. Massiline protestilaine ja ühiskonna surve 1987. aasta märtsis ja aprillis pani NSV Liidu peatama kaevanduseelsetest töödest Toolses.²⁷ Kuigi Eesti NSV

---

²¹ Rüütel. Tuleviku taassünd, lk. 66.

²² Kuuli. Sotsialistid ja kommunistid Eestis 1917–1991, lk. 165.

²³ Samas, lk. 167–169.

²⁴ Samas, lk. 171.

²⁵ Made. Ükskord niikuinii, lk. 67–71.

²⁶ Vahre. Vabanemine, lk. 18.

²⁷ Made. Ükskord niikuinii, lk. 71–72.

valitsus soovis uurimistööde jätkamist tulevikus, siis ei õnnestunud sellele ühiskonnas toetust leida. Fosforiidisõda lõppes 1987. aasta 13. novembril, kui EKP Keskkomitee ja Eesti NSV Ministrite Nõukogu võtsid vastu ühismääruse, milles otsustati tühistada kuni 1990. aastani katsekaevanduse ja fosforiidikaevanduse ehitamine Eestisse.²⁸

Kuigi fosforiidisõda oli lõppenud, leidus siiski Eestimaal hulgaliselt veel muid keskkonnaga seotud probleeme. See ja edukas fosforiidivastane kampaania panid 1988. aasta aprillis aluse Eesti Rohelisele Liikumisele (ERL), mille eeskujuks olid sarnased organisatsioonid välismaal. Liikumine omandas ka mitmed poliitilised mõõtmed, sest toetati perestroika kurssi ja kritiseeriti Eesti NSV valitsust. Tegemist oli ühe esimese ühiskondlik-poliitilise liikumisega Eesti NSV-s.²⁹ 1988. aastal oli ERL üheks Eesti uutmisprotsessi liidriks ja rahva hulgas populaarne oma radikaalsete väljaütlemistega, hiljem hakkas toetus langema, sest esile kerkis Rahvarinne.³⁰

Erinevad muinsuskaitseeltsid olid osaliselt ja erinevate harudega tegutsenud juba 1980. aastate algusest. 1986. aastal aga aktiveeruti, hakates sõlmima sidemeid, korraldades üritusi ja suurendades muinsuskaitseklubide arvu. Samuti tekkis vajadus luua ühine selts, mis koondaks sarnaste huvidega inimesi, mis aitaks paremini kaitsta Eesti kultuuri ja ajalugu.³¹ Alates 18. oktoobrist 1986. aastal said alguse korrapärased muinsuskaitseklubide kokkutulekud, mis edasisel taasiseseisvumise perioodil hakkasid järk-järgult üha populaarsemaks muutuma, tuues kokku tuhandeid inimesi.³² Et luua ühine muinsuskaitse selts, tuli enne soodustada klubide liikumist ja koondada neid ühistel kokkutulekutel. 25. aprillil 1987. aastal otsustati muinsuskaitseklubide kolmandal kokkutulekul ära loodava organisatsiooni nimi ning kogu selts loodeti juba sama aasta lõpul ametlikuks teha. Liikumist üritas maha suruda EKP, kes saatis mitmeid oma kõnelejaid muinsuskaitseklubide kokkutulekutele ning pidevalt peeti ühendust viimaste juhtidega.³³

1987. aasta augusti viimasel päeval keelati ära muinsuskaitseklubide neljas kokkutulek Tarvastus 4.–6. septembril, millest pidi saama Eesti Muinsuskaitse Seltsi (EMS) asutamise peaprooviks. Tõenäoliselt oli põhjuseks võime vapustanud Hirvepargi miiting. Ametlikult

---

²⁸ Samas, lk. 74.

²⁹ Samas, lk. 145–147.

³⁰ Samas, lk. 151.

³¹ Tamm. Eesti Muinsuskaitse Selts 25, lk. 13, 18.

³² Samas, lk. 28–29.

³³ Samas, lk. 31–32.

põhjendati ürituse ära jätmist keerulise olukorra tõttu kolhoosipõldudel.³⁴ Sellest hoolimata olid võimud tõkestanud liikumise Tarvastusse ja kontrolliti läbi nii sõidukeid kui ka isikuid.

Pärast Tarvastut omandas muinsuskaitseliikumine selgelt poliitilise alatooniga, sest mõisteti, et ilma omariikluseta ei tule muinsuste kaitsmisest midagi välja. Liikumise skandaalne maine tõstis selle populaarsust ka noorte hulgas.³⁵ Tegelikult oli keskivõimul raske keelata ära selliseid ühiskondlike liikumisi nagu looduskaitsejad või muinsuskaitsejad, sest ametlikult oli tegemist avalike huvidega, mis ei olnud ohuks avalikule korrale või riigivõimule.³⁶ Algselt plaaniti Eesti Muinsuskaitse Seltsi asutada 28. novembril 1987. aastal, kuid taaskord tõkestasid võimud üritust, kuna peeti liialt riskantseks lasta sellist üritust korraldada Tartus. Samuti kattus kuupäev Vabadussõja algusega.³⁷ Eesti Muinsuskaitse Seltsi loomise kooskõlastus võimudega kujunes samuti vaevaliselt, kuid lõpuks jäi alla ikkagi EKP, kes tegi mitmeid järelandmisi rahva survele.

Eesti Muinsuskaitse Seltsi asutati ametlikult Tallinnas 12. detsembril 1987. aastal.³⁸ Kohal oli 239 saadikut 80-st muinsuskaitseklubist. Esimeheks valiti liikumise aktiivne vedaja Trivimi Velliste. Asutatud organisatsioon oli selgelt poliitilise alatooniga, sest propageeriti patriotismi, väärtustati eesti keelt ja kultuuri.³⁹ Kuid üsna varsti selgus, et EMS pole sugugi kõiges ühel meelel, sest tekkinud oli kaks erinevat tiiba. Alahoidlikud soovisid tegeleda vaid muinsuste kaitsmisega ja soovisid poliitilised eesmärgid jätta tahaplaanile. Käremeelsed leidsid aga, et muinsuste alus ongi omariiklus. Siiski üritas organisatsioon arvestada mõlema poole ettepanekutega ning leida kuldne kesktee.⁴⁰

14.–17. aprill 1988. aastal pidas EMS Tartus muinsuskaitsepäevi, mis sisaldas nii rongkäike, meelelahutust, kõnekoosolekuid kui ka praktilisi talgutöid. Üritus kirjutas end ajalukku selle tõttu, et esimest korda toodi taas välja sinimustvalge lipp. Muidugi said EMS-i juhid noomida selle eest, kuid rohkemat midagi ette ei võetud, sest kõik sündmused olid toimunud perestroika sildi all.⁴¹ Osalejaid oli kokku umbes 5000. Üritus andis mõista, et rahvast pole jäetud üksi ning koos tehes on lihtsam oma ideid teadvustada.⁴² 1988. aasta suvel saavutas EMS oma maksimumi, kui nende ridadesse kuulus 10 000 inimest. EMS-i esimees Velliste esines ka massiaktsioonil Eestimaa laul, kus pidas tollaseid olusid arvestades üsnagi radikaalse

---

³⁴ Samas, lk. 20.

³⁵ Samas, lk. 36.

³⁶ Vahtre. Vabanemine, lk. 24.

³⁷ Tamm. Eesti Muinsuskaitse Selts 25, lk. 21.

³⁸ Samas, lk. 33, 37.

³⁹ Made. Eestlaste vabanemise tee 1985–1994, lk. 30–31.

⁴⁰ Tamm. Eesti Muinsuskaitse Selts 25, lk. 39.

⁴¹ Samas, lk. 41–43.

⁴² Samas, lk. 262–263.

kõne, kus kutsus Eestimaa rahvast taastama omariiklust. Siit sai alguse ka EMS-i ja Rahvarinde vaheline rivaliteet, sest viimasele ei sobinud EMS-i liialt käremeelne stiil.⁴³ Siiski polnud nende rivaliteet tugev, sest oli inimesi, kes kuulusid mõlemasse organisatsiooni. Emotsionaalselt oli nende kahe erinevus „teeme paremaks“ ning „hakkame otsast peale“ vahel. Samuti oli teistsugune mõlema organisatsiooni ülesehitus, sest ametlikult oli poliitiline rühmitus ainult Rahvarinne, kuigi mida aeg edasi seda rohkem sisulisemalt muutus selleks ka EMS.⁴⁴

Laieneti ka välismaale, kus tegutseti Välis-Eesti Muinsuskaitse Seltsi (VMS) nime all ning mida hakkasid toimetama väliseestlased. Peale moraalse toetuse andis VMS ka vajaliku praktilist abi. EMS-i toetati nii finantsiliselt kui ka tehnoloogiliselt, hankides neile välismaalt magnetofone ja helikassette.⁴⁵

Eesti loovintelligents alustas toetust perestroikale 25. mail 1986 .aastal, kui asutati Loomeliitude Kultuurinõukogu, kuhu kuulus esindajaid nii ajakirjanike, kunstnike, heliloojate, kirjanike ja palju muude loomeliste elualade seast. Esimene aasta tegutseti märkamatu, kuid 1987. aastast hakati toetust avaldama projektidele ja üritustele, mida teised ühiskondlikud jõud organiseerisid. Samuti muutus populaarseks raadiosaade „Loomeliitude tund“, kus loomeinimesed said peaaegu vabalt analüüsida sündmusi ja avaldada arvamust. Järjest suureneva toetuse tõttu otsustati korraldada loomeliitude pleenum, mis toimus 1.–2. aprillil 1988. aastal. Sõnavõttud olid väga avameelsed ning nõuti Eesti NSV juhtide lahkumist, demokraatia juurutamist, suveräänsust Eestile jne. Pleenumil otsustati saata kirju ja petitsioone Eesti NSV ja NSV Liidu juhtivatele isikutele. Loomeliitude pleenum oli väga oluliseks sündmuseks Eesti ühiskonnas, sest esimest korda hakati midagi reaalselt ellu viima. Samuti süvendas loomeliitude surve Eesti NSV juhtkonna peataolekut.⁴⁶ Kuna kultuurinimesed olid laialt tuntud ja ametlikult heakskiidetud, siis oli raskem neile vastukampaaniat teha keskvõimu poolt.⁴⁷ Pärast kuuma poliitikasuve 1988. aastal Loomeliitude Kultuurinõukogu tegevus hääbus, enamus läksid üle Rahvarindesse, väiksem osa jäi ka opositsiooni.⁴⁸

Koos perestroikaga pääsesid ka paljud poliitvangid taas vabadusse. Enamus Eesti poliitvange vabastati hiljemalt 1987. aasta alguseks. Ainult Mart Niklust ja Enn Tartot peeti

---

⁴³ Samas, lk. 41, 45.

⁴⁴ Vahtre. Vabanemine, lk. 32-33.

⁴⁵ Tamm. Eesti Muinsuskaitse Selts 25, lk. 44.

⁴⁶ Made. Ükskord niikuinii, lk. 102–107.

⁴⁷ Vahtre. Vabanemine, lk. 31.

⁴⁸ Made. Ükskord niikuinii, lk. 108.

veel liiga ohtlikuks, et neid vabandusse lasta. Endine poliitvang Tiit Madisson alustas juba samal aastal põrandaaluse partei moodustamist eesmärgiga võidelda kommunistliku ülemvõimu vastu. Vähesed huvi tõttu see siiski ei õnnestunud.⁴⁹ Avalikustamisega ilmus päevavalgele ka MRP ja sinna juurde kuuluvad salajased lisaprotokollid, mis olevat Euroopa jaganud kaheks Saksamaa ja NSV Liidu vahel. Seda kasutasidki ära äsja vabanenud vabadusvõitlejad, kes otsustasid korraldada 1987. aasta 23. augustil miitingu, et avalikustada rahvale palju kõneainet tekitanud MRP lisaprotokollid.⁵⁰ Võimude survestamiseks ja miitingu paremaks organiseerimiseks otsustati luua MRP-Avalikustamise Eesti Grupp (MRP-AEG), mille juhiks sai Madisson. Imekombel antigi miitingule luba, kuigi viimasel hetkel muutsid võimud Raekoja platsi asemel toimumiskohaks Hirvepargi, arvates, et see vähendab kohale tulevat rahvahulka. Siiski tuli kohale mitu tuhat inimest.⁵¹ Hirvepargis öeldi välja, et Eesti tuleks taastada 1940. aasta juriidilistel alustel ehk varjatult tähendas see, et Eesti peaks olema iseseisev. Samuti loeti ette MRP salaprotokollid ja selgitati, mida see endaga kaasa tõi.

Muidugi üritas keskvõim tõkestada Hirvepargi kajastamist ning käivitas kampaania, kus avaldati mitmeid halvustavaid artikleid nii Hirvepargis räägitu kui ka nende korraldajate kohta.⁵² Selline asjade käik tuli Eesti NSV juhtkonnale nagu välg selgest taevast, kuigi peale verbaalsete rünnakute midagi muud miitingu korraldajate vastu ei suudetud teha. Hirvepargist sai aga omamoodi sümbol, mis näitas, et võim hakkas Eesti NSV liidritelt käest libisema ja repressiivaparaat ei suutnud avalikustamise oludes enam oma esialgset ülesannet täita. Kuna aga MRP-AEG-l polnud organisatsiooni tunnuseid (peale liikmeskonna), siis ei leidnud see ühiskonnas laialdast vastukaja. Nende viimaseks tähtsaks tegevuseks jäid nõ. kalendrirahutused ehk 1988. aasta alguses korraldatud massiüritused, millest olulisim oli Tartu rahu puhul korraldatud miiting.⁵³ Võimud blokeerisid algset miitingumaja, mispeale suunasid korraldajad rahva Vanemuise saali, kus räägiti Tartu rahu detailidest.⁵⁴ Kuna saalis viibisid ka julgeolekutöötajad, siis pidid esinejad rääkima tagasihoidlikult.⁵⁵ Tagantjärele on seda siiski peetud laulva revolutsiooni sünnitõukeks. Samuti käidi esmakordselt avalikkuse ees välja mõte asutada Eesti Rahvusliku Sõltumatuse Partei. (ERSP)⁵⁶

---

⁴⁹ Niitsoo. Müürimurdjad: MRP-AEG ja ERSP lugu, lk. 7, 9–10.

⁵⁰ Tõnu Tannberg (koostaja). Hirvepark 1987: 20 aastat kodanikualgatusel, mis muutis Eesti lähiajalugu. Tallinn: Kultuuriselts Hirvepark, 2007, lk. 12.

⁵¹ Samas, lk. 33–35.

⁵² Vahtre. Vabanemine, lk. 22.

⁵³ Tannberg. Hirvepark 1987: 20 aastat kodanikualgatusel, mis muutis Eesti lähiajalugu, lk. 36–38.

⁵⁴ Vahtre. Vabanemine, lk. 28–29.

⁵⁵ Made. Eestlaste vabanemise tee 1985–1994, lk. 36.

⁵⁶ Vahtre. Vabanemine, lk. 28–29.

NSV Liidu esimene opositsioonipartei asutati juba 21. jaanuaril 1988. aastal, mille lõppeesmärgiks oli Eesti iseseisvuse saavutamine ja pakkuda konkurentsi EKP-le. Algselt kirjutas sellele ettepanekule alla 14 inimest.⁵⁷ Järgmistel kuudel aga ERSP-ga aktiivsemalt tegelema ei hakatud, sest peamine tähelepanu oli meelevalduste korraldamisel rahvuslike tähtpäevade puhul. Samuti pärssis edasist tegutsemist kommunistliku võimu viimased repressioonid. Osa ERSP loojatest saadeti Läände, sõjaväe kordusõppustele või kiusati muul moel taga. Aprilliks oli ühiskonna toetus ERSP-le piisav, et teha järgmisi samme.⁵⁸ 21. aprillil 1988. aastal otsustati luua ERSP Korraldav Toimkond. Seati ülesandeks koostada partei programm, väljendada eesti rahva poliitilisi sihte ning kutsuda kokku partei asutav koosolek.⁵⁹ ERSP alustas samal suvel pikettide korraldamisega nõudes poliitvangide Tarto ja Nikluse vabastamist. Surve avaldamine kandis vilja ja mõlemad mehed vabastati sama aasta sügiseks.⁶⁰ Suvel tekkisid esimesed konfliktid ka Rahvarindega, kuna viimane pidas ERSP ideid liialt radikaalseteks ja kärsituteks.⁶¹

ERSP asutav koosolek toimus 20. augustil 1988. aastal Pelistveres. Kohale tulnud inimeste ees deklareeriti, et Eesti peab taastama rahvuslik-riikliku sõltumatuse ja 1940. aastal toimus Eesti Vabariigi likvideerimine rahva tahte vastaselt. Süüdistati NSV Liidu kehva majandusmudelit inimeste jõukuse ja heaolu vähenemisel.⁶² Samuti sooviti, et lõpeks kompartei valitsemise monopol ja Eestis kehtestatakse mitmeparteisüsteem. Partei 104 asutajaliiget kinnitasid neid põhimõtteid ja ERSP oli ametlikult loodud. ERSP loomine oli midagi erakordset terves NSV Liidus. Kui selgus, et uue partei loomisel karistusmeetmeid ei rakendata, siis algas parteide asutamise laine mitte ainult Eestis vaid terves NSV Liidus. Mitmelgi korral võeti uute erakondade loomisel eeskuju just ERSP põhikirjast. 1988. aasta sügisel läkitas ERSP esimesed kirjad teele ÜRO poole, kus nõuti abi okupatsiooni lõpetamiseks Eestis.⁶³ Vastloodud partei hakkas kiiresti tegutsema. Loodi suhteid teiste vastupanuorganisatsioonidega, levitati lendlehti ja hakati välja andma erakonna trükised.⁶⁴

26. septembril 1987. aastal tegid Siim Kallas, Mikk Titma, Edgar Savisaar ja Tiit Made ajalehes „Edasi“ ettepaneku: „viia Eesti NSV üle täielikule isemajandamisele“. Koos sellega

---

⁵⁷ Pärnaste. Eesti Rahvusliku Sõltumatuse Partei: ERSP aeg, lk. 165, 168.

⁵⁸ Samas, lk. 41.

⁵⁹ Samas, lk. 210.

⁶⁰ Niitsoo. Müürimurdjad: MRP-AEG ja ERSP lugu, lk. 61–63.

⁶¹ Samas, lk. 66.

⁶² Pärnaste. Eesti Rahvusliku Sõltumatuse Partei: ERSP aeg, lk. 316–319.

⁶³ Samas, lk. 17, 19.

⁶⁴ Samas, lk. 43.

esitati üheksa põhipunkti, milles viidati varjatult ka turumajanduse rakendamisele. Loomulikult kogus ettepanek palju toetajaid, sest NSV Liidu enda majanduslik olukord oli kehv.⁶⁵ Nelja mehe ettepanek kujutas tahet lammutada Eesti NSV-s kehtiv tsentraalse juhtimisega majandussüsteem ja viia see lahku üleliidulisest majandussüsteemist. Ettepanek tekitas ühiskonnas suure diskussiooni elavdades inimeste teadlikust majandusteooriatest ning omandati uusi teadmisi, mida sai hiljem rakendada taasiseseisvumisel.⁶⁶

Kehtiva ühiskonna esimesed kritiseerijad on tihtipeale alati noored. Kui perestroika raames miilits enam rahulolematuse pärast käsi raudu ei pannud ja kommunistlik noorteorganisatsioon komsomol kaotas oma tähtsuse, siis hakkasid ärksamad noored otsima alternatiive. Otsa tegi lahti Eesti Kunstnike Liidu noortekoondis, kes kutsus ka teiste loomeliitude noori ühiselt organiseeruma. Otsustati algatada liikumine nimega Eesti Sõltumatu Noortefoorum. 4. juunil 1988. aastal korraldati esimene suurem noorte kogunemine, kust võttis osa üle 1000 inimese. Selgus, et noored ei olnud rahul perestroika tempoga Eestis ning Gorbatšovi tegutsemisega.⁶⁷ Foorumil käsitleti ka konkreetset noortega seonduvaid probleeme, näiteks teenimine nõukogude sõjaväes ja põlgus komsomoliorganisatsiooni suhtes. Noortefoorumi tähtsaimad tulemused olid Sõltumatu Infokeskuse moodustamine ja ajalehe „Heinakuu“ väljaandmise alustamine.⁶⁸ Peale üritust läksid noored lauluväljakule, mis pani alguse öölaulupidude korraldamisele. Hiljem kaaperdas selle idee Rahvarinne ja võttis ürituse enda vedada. Juba 1988. aastal nõudsid noored Eestile iseseisvust, mis tollastes oludes oli siiski pisut ennatlik. Eesti Sõltumatust Noortefoorumist kujunes opositsioon Rahvarindele, sest oma radikaalsete ideede pärast ei nähtud neile seal kohta. Siiski kuulus antud organisatsiooni mitmeid noori, kes pärast iseseisvuse taastamist hakkasid rolli mängima riigijuhtimises.⁶⁹

13. aprillil 1988. aastal tegi Edgar Savisaar telesaates „Mõtleme veel“ ettepaneku luua Rahvarinne perestroika toetuseks.⁷⁰ Saates osalejatel paluti jääda peale salvestust stuudiosse, et koostada Rahvarinde deklaratsioon ja hakata selle ideid ellu viima.⁷¹ Siiski läks esimese kongressini veel aega pool aastat, mille jooksul kujundati välja liikumise ideoloogia ja sihid. Rahvarinne iseloomustas ennast kui tasakaalustavat organisatsiooni kahe vastanduva jõu ehk

---

⁶⁵ Vahtre. Vabanemine, lk. 25.

⁶⁶ Made. Eestlaste vabanemise tee 1985–1994, lk. 27, 29.

⁶⁷ Made. Ükskord niikuinii, lk. 154–157.

⁶⁸ Vahtre. Vabanemine, lk. 36.

⁶⁹ Made. Ükskord niikuinii, lk. 154–158.

⁷⁰ Savisaar, Ruutsoo, Simson. Rahvarinne 1988 (kakskümmend aastat hiljem), lk. 33.

⁷¹ Samas, lk. 168.

venemeelsete ja eestimeelsete vahel.⁷² Rahvarinne pidi olema avatud diskussiooniga organisatsioon, mille initsiatiiv pidi tulema altpoolt ehk rahvalt.⁷³ Peamiselt järgiti nii IME kui ka loomeliitude pleenumil väljakäidud ideid. Rahvarinne deklareeris end kui rahvaliidumist, millel polegi eesmärki saada parteiks. Leiti, et see aitaks paremini ühiskonda konsolideeruda ning kaasaks rohkem erinevaid grupe ühise eesmärgi nimel. Seda tõestas ka fakt, et Rahvarindesse kuulus nii EKP kui ka EMS-i liikmeid. Kuigi algselt juhendus Rahvarinne EKP põhimõtetest, siis järjest rohkem hakati sellest eemalduma. Siiski oli koostöö EKP-ga Rahvarinde jaoks oluline, et viimane ei kalduks liialt Interrinde poole.⁷⁴

Rahvarinne korraldas 17. juunil 1988 .aastal Tallinna lauluväljakul oma esimese jõudemonstratsiooni, et avaldada toetust 34-le rahvasaadikule, kes läksid Moskvasse XIX parteikonverentsile Eesti seisukohti esindama. Kohale julgesid tulla vaid vähesed delegaadid. Ühtlasi oli see ka EKP uue juhi V. Väljase survestamise aktsioon. Kokku oli lauluväljakul 150 000 rahvuslikult meelestatud inimest.⁷⁵ Massiüritus kandis vilja. Jaanilaupäeval seadustati Eesti rahvusvärvid ja enamus ajalehti said tagasi oma esialgsed nimed.⁷⁶ Sellest ajast peale algas ka Rahvarinde ja selle juhi E. Savisaare domineerimine taasiseseisvumise sündmustes.

Juuni lõpul toimusid Rahvarinde algatusel Rahvusraamatukogu kaablikraavi kaevamise talgud Tallinnas Tõnismäel. Seda, mida Eesti NSV valitsus polnud suutnud teha kuude kaupa, tegid Rahvarinde aktivistid ära päevaga. See oli selge märk sellest, et eestlased oskavad paremini asju korraldada kui kommunistid.⁷⁷ Laulva revolutsiooni kõrghetkeks oli 1988. aasta 11. septembril Tallinna lauluväljakul toimunud Eestimaa laul, kuhu oli kohale tulnud umbes 300 000 inimest. Lauldi isamaalisi laule ning peeti kõnesid. Samast sündmusest kujunes ka teatav tüliõun EMS-i ja Rahvarinde vahel, kuna EMS-i esimees T. Velliste esines üritusel kõnega, kus kutsus üles taastama Eesti iseseisvust. Rahvarinne oli sellest ärritatud, kuna nad ei näinud sellise stsenaariumi võimalikkust ning Vellistet peeti lihtsalt provokaatoriks, kes õhustas veel rohkem eestlaste ja venelaste vahelist vastandumist.⁷⁸ Sama aasta 1.–2. oktoobril toimunud Rahvarinde asutamiskongressil sõnastati resolutsioonid, mida järgitakse. Sealhulgas nõuti migratsiooni tõkestamist, isemajandamist, liidulepingu sõlmimist NSV Liiduga ning valimissüsteemi demokratiseerumist.⁷⁹ Rahvarinde kongressil pandi paika organisatsiooni

---

⁷² Samas, lk. 33.

⁷³ Samas, lk. 179.

⁷⁴ Samas, lk. 34, 36–38.

⁷⁵ Samas, lk. 176–178.

⁷⁶ Vahtre. Vabanemine, lk. 37.

⁷⁷ Savisaar, Ruutsoo, Simson. Rahvarinne 1988 (kakskümmend aastat hiljem), lk. 180.

⁷⁸ Samas, lk. 183.

⁷⁹ Samas, lk. 274–275.

täpsem jaotus. Samuti võeti vastu otsus, et igal inimesel on õigus enesemääramisele.⁸⁰ 1988. aasta sügiseks oli Rahvarinde peamisteks vastasteks EMS ja ERSP, kuid domineerima ei pääsenud nad iseseisvumise taastamise protsessis kunagi, jättes juhtohjad Rahvarinde kätte.

Eespool kirjeldatud sündmused ei meeldinud sugugi Eestimaal elavatele venelastele. 19. juulil 1988. aastal asutati Interrinne, kes toetas NSV Liidu säilimist oma senisel kujul.⁸¹ 1988. aasta 16. augustil toimus Interrinde asutamiskoosolek. Üritusele lasti ainult mandaadi ette näidanud isikud ja ajakirjanikud. Kõnesid võisid pidada ainult Interrinde toetajad. Võeti vastu programm ja esimeheks valiti Jevgeni Kogan.⁸² Interrinne moodustati suurte üleliiduliste alluvustega ettevõtete baasil, kus enamus töolistest olid venelased. Liikumine oli vastukaaluks Rahvarindele ning toetati kakskeelsust ja muid tagurlike ettepanekuid.⁸³

---

⁸⁰ Samas, lk. 186.

⁸¹ Vahtre. Vabanemine, lk. 37–38.

⁸² Made. Eestlaste vabanemise tee 1985–1994, lk. 52.

⁸³ Niitsoo. Mürimurdjad: MRP-AEG ja ERSP lugu, lk. 71.

3. 16. novembri 1988. aasta suveräänsusdeklaratsiooni vastuvõtmine ja kontekst

NSV Liit oli oma aja kohta iganenud süsteem, mida iseloomustas äärealade sõltuvus emamaast. Sellised koloniaalpoliitilised eesmärgid ja mõtteviisid olid Läänes kadunud kiirelt peale Teist maailmasõda.⁸⁴ 1986. aasta NLKP XXVII kongressil otsustati, et ühiskonnaelu demokratiseerimine pole võimalik ilma õigusriigita, kus kodanike õigused ja seaduslikud huvid pole kaitstud.⁸⁵ Eriti puudutas 1988. aasta suvel toimunud XIX parteikonverents liiduvabariike, kes pidid saama võimu juurde ja võimaluse otsustada oma asju ise.⁸⁶

1988. aasta sügisel alustas NSV Liit mitmete valitsemist puudutavate reformide tegemist ja 1977. aasta põhiseaduse täiendamist. Plaanti luua uus legitiimsus, mis oleks läbi põiminud kohaliku partei ja nõukogude süsteemi. Loodeti ühendada parteikomitee sekretäri ja nõukogu esimehe ametikohad, määrata kindlaks NLKP uued ülesanded, kavatseti luua nii parlament kui ka rahvasaadikute kongress. Valimistel oleks tohtinud partei kõrval osaleda ka komsomoliorganisatsioonid, ametiühingud, veteranid, teadlased, loomeinimesed jne. Reformide peamine eesmärk oli tagada juhtimise järjepidevus ja nõrgestada vastupanu riigivõimule. Samuti sooviti, et olemasolev eliit siseneks võimalikult valutult uude poliitilisse süsteemi. Muudatused nägid ette ka seda, et edaspidi hakkab ainult NSV Liidu Rahvasaadikute Kongressi pädevusse kuuluma otsused, mis puudutavad liitriigi koosseisu. Samuti polnud uues põhiseaduse projektis isegi enam formaalset viidet liiduvabariigi suveräänsusele astuda NSV Liidust välja nagu seda oli olnud 1977. aasta konstitutsioonis. Edaspidi oleks väljaastumine sõltunud kongressi heatahtlikkusest, millele keegi kindlasti loota ei saanud. NSV Liidus oli rahvaste enesemääramine lausa kriminaalselt karistatav.⁸⁷

NSV Liidu konstitutsiooniparandused tõmbasid vee peale uutmisele ja liiduvabariikide üldisele arengule. Kuigi NSV Liidu eeskujuks oli Ameerika Ühendriikide tugeva keskvõimuga valitsemissüsteem, unustati ära, et sealsetel osariikidel on palju rohkem võimalusi ja õigusi ise otsustamiseks. NSV Liidu pidev rahva ühtsuse rõhutamine näitas, et liiduvabariikide erisusi tahetakse kaotada ühise suurriikluse raames.⁸⁸

---

⁸⁴ Tiit Käbin. Liiduleping. – Aja Pulss. 1988. Nr. 23, lk. 8–9.

⁸⁵ Hent Kalmo. 1988. aasta suveräänsusdeklaratsioon: silmakirjalikkuse tsiviliseeriv mõju. – Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat. Toim. Heiki Valk. Tartu: Õpetatud Eesti Selts, 2010, lk. 269.

⁸⁶ Rüütel. Tuleviku taassünd, lk. 64.

⁸⁷ Graf. Impeeriumi lõpp ja Eesti taasiseseisvumine 1988–1991, lk. 20–21.

⁸⁸ Käbin. Liiduleping, lk. 8–9.

Eesti suhtus konstitutsiooniparandustesse umbusklikult. Ühelt poolt oli positiivne, et NSV Liidu juhtkond soovis reformida riigi poliitilist süsteemi. Teisalt aga ei saanud Eesti nõustuda sellega, et liiduvabariikide suveräänsust ja õigusi kärbitakse veelgi. 1988. aasta oktoobri lõpus avaldati materjalid konstitutsiooniparanduste kohta. Selgus, et üldrahvalikuks aruteluks oli aega antud vaid kuu aega, sest sama aasta novembri lõpus toimuval NSV Liidu Ülemnõukogu istungil loodeti täiendatud põhiseadus vastu võtta.⁸⁹

EKP Tartu Rajoonikomitee organiseerimisosakonna juhataja Andrus Ansip kirjutas, et NSV Liidus oli demokraatia edendamise asemel antud sellele hoopis tagasikäik. Valimised polnud uue seaduse projekti kohaselt enam otsesed vaid hoopis kaudsed. NSV Liidu Ülemnõukogu hakkaks valitama Rahvasaadikute kongressi poolt, kuhu omakorda valitakse kolmandik saadikutest ühiskondlike organisatsioonide poolt. See tekitanuks olukorra, kus valijatel pole võimalik määrata jõudude vahekorda parlamendis.⁹⁰ NSV Liit oleks pidanud püüdlema hoopis selle suunas, et muuta kõiki liiduvabariike võrdõiguslikumaks, sest Vene NFSV-1 oli ligi kümme korda rohkem saadikuid NSV Liidu rahvasaadikute kongressi koosseisus kui Eesti NSV-1. Loomulikult elas Vene NFSV ka rohkem rahvast, kuid see tähendas, et Vene NFSV-1 oli ka suurem eelis kongressil oma tahet peale suruda.⁹¹

Konstitutsiooni projektide ebademokraatlikust näitas selle dokumendi üldine protseduur. Esiteks ei kaasatud teisi liiduvabariike selle arutamisele, kuigi see puudutas otseselt neid. Teiseks oli projekt anonüümne ehk polnud teada, millest oli eeskujul võetud. Kolmandaks oli kiirustamine, sest nii tähtsat projekti ei saanud kõigest kuu ajaga vastu võtta.⁹²

Siiski polnud kõik arvamused konstitutsiooniparandustest sugugi negatiivsed. Kontrollaparatuuritehase parteisekretär Oleg Supranski arvas, et kuigi mõned lõigud uuest põhiseadusest vajaksid üle vaatamist, ei näinud ta siiski põhjust, miks pidi taotlema projektide mahavõtmist arutluselt. Teised vene keelt kõnelevad ühiskonna tegelased arvasid, et eestlaste negatiivne suhtumine avaldatud projektidesse võib kaasa tuua Eesti NSV-s elavate venelaste positiivse suhtumise konstitutsiooniparandustesse. Selle põhjuseks olevat soov vastanduda end eestlastele. Antud probleemi lahendamiseks oleks tulnud kasvatada selgitustöö osakaalu vene keelt kõneleva elanikkonna seas, sest uue põhiseaduse projekti vastuvõtmisel tekkiv ebavõrdsus puudutaks kõiki NSV Liidu elanikke sõltumata rahvusest. Kuna tegemist oli lihtsalt uue

---

⁸⁹ Graf. Impeeriumi lõpp ja Eesti taasiseseisvumine 1988–1991, lk. 22, 26.

⁹⁰ Andrus Ansip. Kuhu jääb siis demokraatia? – Edasi. 28. oktoober 1988, nr. 248.

⁹¹ Vahur Kalmre. Edasi või tagasi? – Edasi. 26. oktoober 1988, nr. 246.

⁹² Rait Maruste. Liiduvabariigi õigusi ei tohi piirata. – Edasi. 30. oktoober 1988, nr. 250.

põhiseaduse projektiga, siis nii olekski tulnud sellesse suhtuda, püüdes seda parandada ja täiendada.⁹³

Moskva uskus, et probleeme uue põhiseadusega ei tule, sest varasemalt olid alati kõik otsused heaks kiidetud. Konstitutsiooniparandustega loodeti sundida liiduvabariikidele peale NSV Liidu valitsuse otsuseid ning koondada võim ühe inimese kätte, kes oleks nii parlamendi, partei kui ka sõjaväe eesotsas.⁹⁴ 1988. aastal pakkus NSV Liit tegelikult lahtiütlemist liidulepingust, mida Eesti pole kunagi sõlminudki, asendades selle liiduseadusega. Viimane tähendas seda, et ilma NSV Liidu Ülemnõukogu heakskiiduta ei võinud ükski liiduvabariik omapäi tegutseda, rääkimata seaduste vastu võtmisest.⁹⁵ Sellised tendentsid polnud loomulikult sobilikud Baltimaadele, kes olid alustanud rahvuslikku vabadusliikumist. Eestis mõisteti, et uue konstitutsiooni vastuvõtmisel on tõsiselt ohus nii Eesti rahvas, keel kui ka kultuur.⁹⁶

Kuum poliitikasuvi oli üksteisest eemaldanud mitmed erinevad poliitilised jõud. Ühise ohu tõttu hakati taas koostööd tegema. Rahvarinne, Roheline Liikumine ja Muinsuskaitsealgselts algatasid koos protestikampaania konstitutsiooniparanduste vastu, mis sisaldas endast protestiavalduse läkitamist Eesti NSV ja NSV Liidu Ülemnõukogule. Samuti alustati üheskoos allkirjade kogumist, et näidata võimudele rahva reaalset vastuseisu antud teemale.⁹⁷ 13. novembril 1988. aastal toimunud Eestimaa Rahvarinde Rahvavolikogul anti teada, et konstitutsiooni muutmise vastu on alla kirjutanud 771 770 inimest ja poolt 488 inimest.⁹⁸ Mainori uurijad viisid rahva seas läbi küsitluse, kust selgus, et eestlastest ei toeta NSV Liidu konstitutsiooniparandusi 85% ja mitte-eestlastest 49% vastanutest. Kokkuvõttes oli projektide vastaseid 71% elanikkonnast. See näitas selgelt, et ka rahvas ei toeta NSV Liidu plaani muuta põhiseadust.⁹⁹

4. novembril 1988. aastal pidas istungi Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidium. Selle esimees Arnold Rüütel leidis, et arutelu konstitutsiooniparanduste osas tuleb jätkata. Saabunud arvamused avalduste läbitöötamiseks loodi ka ekspertide grupp eesotsas Rüütli endaga. Samuti tegi ta ettepaneku kutsuda 16. novembril kokku Eesti NSV Ülemnõukogu erakorraline istungjärk, kus võetakse konstitutsiooni muudatuste osas ühine seisukoht ja esitatakse see NSV

---

⁹³ Aimar Jugaste. Kuidas on rahvaarutelu alanud. – Edasi. 3. november 1988, nr. 253.

⁹⁴ Graf. Impeeriumi lõpp ja Eesti taasiseseisvumine 1988–1991, lk. 26.

⁹⁵ Eerik-Juhan Truuväli. Põhiseaduse teel. Tallinn: Ilo, 2008, lk. 359.

⁹⁶ Graf. Impeeriumi lõpp ja Eesti taasiseseisvumine 1988–1991, lk. 26.

⁹⁷ Laar, Ott, Endre. Teine Eesti: Eesti iseseisvuse taassünd 1986–1991, lk. 444–445.

⁹⁸ Samas, lk. 451.

⁹⁹ Mainori küsitlus november 1988 [Pealkiri on autori poolt lisatud]. – Noorte Hää. 16. november 1988, nr. 263.

Liidu Ülemnõukogu Presiidiumile.¹⁰⁰ Aimati, et pelgalt protesteerimisega ei saa Moskva vastu midagi teha, seega sooviti taotleda seadusprojektide maha võtmist eelseisva NSV Liidu Ülemnõukogu päevakorrast. Parimaks variandiks peeti viia Eesti NSV õigussüsteemi sisse rahvusvahelise õiguse sätteid, mis annaks kaitset ka Moskva poolsetele algatustele. Nii saigi alguse suveräänsusdeklaratsiooni mõtte, mida hakati arutama novembri alguses Rahvarinde volikogu koosolekul.

9. novembril 1988. aastal kutsuti Kremlisse Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi, partei ja nõukogude organite esindajad koos Rahvarinde juhtfiguuridega. Ametlikult oli kohtumise nimi NSV Liidu Ülemnõukogu rahvaste nõukogu seaduseelnõude komisjoni istung, kuhu oli peale Eesti kutsutud ka Armeenia, Gruusia, Usbeki ja Valgevene esindajad. Kokkusaamise tegelik põhjus oli loomulikult Eesti NSV eitav hoiak konstitutsiooniparanduste osas. Eestlased läksid Moskvasse mitmete ettepanekutega ja sooviga teha koostööd. Sealhulgas rõhutati eriliselt juunis peetud XIX parteikonverentsi, kus sooviti, et otsustamisõigus hakkaks käima alt ülespoole. Samuti öeldi välja, et uus konstitutsioon piiraks liiduvabariikide suveräänsust. Üldkokkuvõttes sooviti rahva arutelu katkestamist põhiseaduse parandamise teemal ning anda täiendavat aega, et vaagida antud teemat liiduvabariikide esindajate poolt. Moskva lubas ettepanekuid arvesse võtta, kuid Eesti NSV Ülemnõukogu erakorraline istung soovitati siiski ära jätta.¹⁰¹

Poliitbüroo läkitas seejärel oma emissarid kolme Balti riiki, et täpsemalt aimu saada milline meelsus ja olukord neis valitseb. 1988. aasta 14. novembril saadeti Eestisse olukorraga tutvuma NLKP Keskkomitee sekretär Viktor Tšebrikov. Külaskäigu ametlikuks põhjuseks oli järjest suurenev vastuseis Rahvarinde ja Interrinde vahel ning Eesti NSV äge vastasseis konstitutsiooniparandustele. Tšebrikov kohtus nii Interrinde, EKP kui ka liidutehaste juhtfiguuridega.¹⁰² Ta andis intervjuu Eesti NSV meediakanalitele, rõhutades, et rahvaste eneseteadvuse kasv Eesti NSV-s oli positiivse laengu kõrval kaasa toonud ka negatiivseid nähtusi. Tšebrikov seletas, et konstitutsiooniparandused olid üks osa NSV Liidu uutmispoliitikast, mis toovad endaga kaasa poliitilise reformi, ilma milleta oli võimatu ühine areng. Konstitutsiooni täiendustele ja parandustele olevat hulgaliselt vastukaja tulnud, enamus neist olid soosivad. Igat soovitud ja märkust võttis arvesse NLKP Keskkomitee Poliitbüroo. Eesti NSV-s levivat eitavat seisukohta antud teema kohta, põhjendas Tšebrikov vähese selgitustöö ja lõpliku eesmärgi mittemõistmisega. Ta kinnitas, et uus konstitutsiooni projekt ei

---

¹⁰⁰ Rüütel. Tuleviku taassünd, lk. 65.

¹⁰¹ Graf. Impeeriumi lõpp ja Eesti taasiseseisvumine 1988–1991, lk. 27–30.

¹⁰² Laar, Ott, Endre. Teine Eesti: Eesti iseseisvuse taassünd 1986–1991, lk. 453.

kahanda liiduvabariikide suveräänsust, kuna muudatused ei puudutanud kesksete ja vabariiklike organite määratlusi. Ühiselt arutades ja koostööd tehes olevat võimalik kõik erimeelsused ja ebatäpsused lahendada mõlematele osapooltele sobivalt. Probleemi nägi Tšebrikov ka kommunistide ja EKP tähtsuse vähenemises ühiskonnas, mille asemel oli hakanud levima arvamuste pluralism.¹⁰³ Tšebrikov avaldas nõrdimust, et EKP ei võtnud tekkinud poliitiliste jõudude üle kontrolli. Samuti kritiseeris ta Rahvarinde seisukohtade eelistamist meedias.¹⁰⁴ Omavahelisel jutuajamisel ähvardas Tšebrikov Vaino Väljast: „Suveräänsuse vastuvõtmisel kaotab Eesti kõik muu.“¹⁰⁵

Seoses NSV Liidu konstitutsiooniparanduste aruteluga oli järjest enam hakatud huvi tundma mõiste „suveräänsus“ vastu ning seda just aspektist, et milline oli Eesti NSV hetkeline õiguslik käsitlus suveräänsuse seisukohalt NSV Liidus.¹⁰⁶ Peamine põhjus, miks suveräänsuse mõiste nii laialdaselt aastatel 1987–1988 ringlema hakkas, oli selle mitmetähenduslik aspekt. Konkreetse mõiste taha võisid koonduda nii paadunud vabadusvõitlejad kui ka kohalik võimuladvik.¹⁰⁷ Suveräänsuse juriidilist poolt hakati defineerima peale NSV Liidu konstitutsiooniparandusi, mis Eesti NSV-s oli vaja tagasi lükata. Föderaalriigi ja suveräänsuse konflikt oli üleval püsinud juba aastasadu ja see oli tollal päevakorras ka Ameerika Ühendriikides. NSV Liit liigitus samuti föderaalriigi alla, kus kehtis korraga kaks suveräänsust, millist esimene oli keskvoimu ja teine liiduvabariigi oma. Samas ei tohiks suveräänsus üldse olla jagatav, kui seda on kirjeldatud ülimalt ja piiramatuna.¹⁰⁸

Demokratiseerumise ja avalikustamise kampaania keeras Balti riikides hoopis Moskva seatud sihtide vastu. Sotsialistliku korra tugevnemise asemel hakkas see aga hoopis lagunema, kuna võttes aluseks enesemääramisõiguse, võis väita, et Eesti polnud kunagi NSV Liiduga õiguspäraselt ühinenudki.¹⁰⁹ Suveräänsuse mõiste iseenesest pole segane, sest selle olemus seisneb riigi iseseisvuses ja selle rahva täielikus sõltumatuses teistest riikidest. Föderaalriigis nagu NSV Liit oli olukord märksa keerulisem, kuna liiduvabariigid olid mõningaid suveräänseid õigusi üle andnud NSV Liidule. Lahenduseks pakuti välja juhinduda rahvusvahelistest lepetest, millega oli kaasa läinud ka NSV Liit ning mille alusel oleks saanud

---

¹⁰³ Tšebrikovi intervjuu 14. november 1988 [Pealkiri on autori poolt lisatud]. – Noorte Hää. 16. november 1988, nr. 263.

¹⁰⁴ Rüütel. Tuleviku taassünd, lk. 66.

¹⁰⁵ Laar, Ott, Endre. Teine Eesti: Eesti iseseisvuse taassünd 1986–1991, lk. 377.

¹⁰⁶ Gunnar Kuldvere. Kuidas äravõetud õigused tagasi võita. – Edasi. 15. november 1988, nr. 261.

¹⁰⁷ Kalmo. 1988. aasta suveräänsusdeklaratsioon: silmakirjalikkuse tsiviliseeriv mõju, lk. 271.

¹⁰⁸ Samas, lk. 274.

¹⁰⁹ Samas, lk. 270–271.

suveräänsust realiseerida rahvaste enesemääramisõiguse tunnustamise alusel. NSV Liit oli tõenäoliselt meelega jätnud suveräänsuse mõiste segaseks ja mitmeti mõistetavaks, et tõlgendada seda vastavalt vajadusele. Eestlaste esmaseks ülesandeks oli lõpetada segadus ja fikseerida milliste õiguste alusel kuulutakse NSV Liitu.¹¹⁰ Kui võtta suveräänsuse mõiste kõige lihtsamas võtmes, siis tegemist on kõrgeima võimuga oma territooriumi üle. Eesti NSV-l seda aga polnud mitmel erineval põhjusel. Esiteks: Eesti NSV põhiseadus ja seadused allusid Moskvale. Teiseks: Eesti NSV territoorium allus Moskvale. Eriti kehtis see tööstuste puhul.¹¹¹ Kui kõrvale jätta NSV Liidust väljaastumine, oli ainus parim variant kehtestada suveräänsete riikide liit liidulepingu alusel, mida Eesti NSV ka tollal taotles.¹¹²

Rahva hoiak oli peale kuuma poliitikasuve muutunud radikaalseks. Nad ei rahuldunud enam astuda Moskvale vastu liidulepinguga või suveräänsusdeklaratsiooniga. Sooviti konstitutsiooniparanduste vastusena NSV Liidust hoopis välja astuda. Sarnaseid avaldusi tegid nii noorteliikumised, ERSP kui ka EMS. Viimased tegid peale 9. novembril toimunud juhatuse koosolekut vastava ettepaneku ka Eesti NSV Ülemnõukogule. Soovitati kuulutada kehtetuks Eesti astumise NSV Liitu ja võtta kahe riigi suhete aluseks Tartu rahulepingu. Seda kõike muidugi juhul, kui Moskva ei kavatsenud konstitutsiooniparandusi arutelult maha võtta.¹¹³ EMS-i 14. novembri deklaratsioonis lubati toetada Eesti suveräänsuse saavutamist omalt poolt kõigi võimalike vahenditega, sealhulgas oli oluline rõhutada eesti rahva enesemääramisõigust. Samuti tehti ettepanek hakata riiklikult tähistama jõule, Võnnu lahingu võitu ja jaanipäeva.¹¹⁴

Kuigi novembri alguses toimunud Rahvarinde Konsultatiivnõukogu koosolekul käis läbi idee astuda NSV Liidust välja, leiti siiski, et Eesti pole veel sellisteks sammudeks valmis. Küll aga lepiti kokku, et rahvale peab Eesti lahkumist NSV Liidust teadvustama kui täiesti õigusliku ja loomuliku valikut, mis ühel hetkel võib reaalseks saada. Hiljem Rahvarinde eestseisus otsustas neid seisukohti mitte toetada.

15. novembril 1988. aastal algasid liidulise alluvusega ettevõtetes ja tehastes miitingud, mis kasvasid üle streigiks. Peamiselt nõuti konstitutsiooniparanduste vastuvõtmist ja keeleseaduse arutamise loobumist. Samuti kritiseeriti Rahvarinnet, kes olevat perestroikale andnud natsionalistliku iseloomu.¹¹⁵ 12. novembril 1988. aastal toimus Tartus II Sõltumatu

---

¹¹⁰ Kuldvere. Kuidas äravõetud õigused tagasi võita.

¹¹¹ Gräzin. Suveräänsuse sünd ja Nõukogude Liidu kadu, lk. 1935.

¹¹² Käbin. Liiduleping, lk. 8–9.

¹¹³ Laar, Ott, Endre. Teine Eesti: Eesti iseseisvuse taassünd 1986–1991, lk. 450–451.

¹¹⁴ Eesti Muinsuskaitse Seltsi volikogus otsustati. – Muinsuskaitse Seltsi Sõnumid. November 1988, nr. 3.

¹¹⁵ Laar, Ott, Endre. Teine Eesti: Eesti iseseisvuse taassünd 1986–1991, lk. 450–451, 453.

Noortefoorum. Kuigi põhiteemaks oli haridus, ei saanud üle ega ümber ka päevapoliitikast. Eesti NSV Ülemnõukogu saadikutele saadeti pöördumine, kus manitseti neid kuulama rahva tahet ja mitte alluma provokatsioonidele.¹¹⁶ 30. oktoobril jõudis avalikkuse ette keeleseaduse projekt, mille raames saaks Eesti NSV riigikeeleks eesti keel. Loomulikult tekitas see uut vastasseisu eestlaste ja venelaste vahel, kuigi kinnitati, et keeleseaduse koostamisel osalesid kõik ühiskonna kihid sõltumata rahvusest.¹¹⁷

Eesti NSV põhiseaduse paranduste poolt pidi hääletama vähemalt kaks kolmandikku Eesti NSV Ülemnõukogu liikmetest. Eesti asja ajamisel muretseti venemeelsete saadikute kaasa tulemise pärast. Nende surveamiseks kaasati kõik võimalikud jõud – trükiajakirjandus, raadio ja televisioon.¹¹⁸ Eesti NSV Ülemnõukogu vene saadikutega tehti pidevat selgitustööd, sealhulgas kinnitati, et eelseisva istungi materjalid olid kooskõlastatud NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumiga.¹¹⁹ V. Väljas oli konsulteerinud nii Läti kui ka Leedu kommunistliku partei juhtidega, kes lubasid samuti võtta vastu analoogilised dokumendid. Koos oleks olnud lihtsam astuda Moskvasse vastu. Viimasel hetkel taganesid aga teised Balti riigid radikaalsetest otsustest, põhjendades vähest toetust võimuorganites.¹²⁰ Päev enne suveräänsusdeklaratsiooni vastuvõtmist kutsuti A. Rüütel Moskvasse, kus NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi aseesimees Anatoli Lukjanov hoiatas teda suveräänsusdeklaratsiooni vastuvõtmise tagajärgede eest. Moskvas plaaniti kõiki võimalusi, kuidas saaks eesolevat istungjärku tõkestada. Lõpuks tõdeti, et seda ei suudeta ilma rahvusvahelist tähelepanu äratamata ja plaanist loobuti.¹²¹

16. novembril 1988. aastal toimunud Eesti NSV Ülemnõukogu erakorralisest istungist, mis kestis kokku ligi 10 tundi, tegid ülekande nii Eesti Raadio kui ka Eesti Televisioon. See pani pingeid peale kõigile saalis istuvatele saadikutele, sest iga öeldud sõna või avaldatud mõte jõudis paljude Eestimaa inimesteni, kes istungit jälgisid.¹²² Istung algas vanematekogu koosolekuga, kus Rüütel kohtus nii eestlastest kui ka muulastest saadikutega. Eestlastele rääkis ta suuremalt jaolt tõtt antud olukorrast ja eesseisvatest otsustest, kuid jättis mainimata ähvardused Moskvas, kartes eestlaste taganemist suveräänsusdeklaratsiooni poolt

---

¹¹⁶ Andres Mets. II Sõltumatu noortefoorum Tartus. – Edasi. 15. november 1988, nr. 261.

¹¹⁷ Laar, Ott, Endre. Teine Eesti: Eesti iseseisvuse taassünd 1986–1991, lk. 441–442.

¹¹⁸ Graf. Impeeriumi lõpp ja Eesti taasiseseisvumine 1988–1991, lk. 28.

¹¹⁹ Samas, lk. 33.

¹²⁰ Laar, Ott, Endre. Teine Eesti: Eesti iseseisvuse taassünd 1986–1991, lk. 375–376.

¹²¹ Rüütel. Tuleviku taassünd, lk. 67.

¹²² Graf. Impeeriumi lõpp ja Eesti taasiseseisvumine 1988–1991, lk. 33–34.

hääletamisest. Vene saadikutele andis Rüütel teada, et käis Moskvast kooskõlastamas erakorralise istungjärgu kavatsusi ja sealt anti roheline tuli suveräänsusdeklaratsiooni hääletusele panemisele.¹²³

Märgilise tähtsusega oli istungi juhtimise andmine Väljasele, kuna Ülemnõukogu juhataja Valde Roosmaa ei saanud sellega närvipinget tõttu hakkama. Kuigi tegemist oli juhusega, mõjutas parteiliidri juhataja kohale asumine kindlasti ka vene saadikute hoiakut eelseisvate otsuste suhtes.¹²⁴ Eesti NSV Ülemnõukogu esimene päevakorra punkt oli valitsusjuhi küsimus. Bruno Saul loobus antud ametikohast ning uueks juhiks valiti I. Toome, kes oli varem olnud EKP Keskkomitee ideoloogiasekretär.¹²⁵ Tõenäoliselt tagandati Saul Eesti NSV valitsusjuhi kohalt parema koostöö teostamiseks EKP ja Rahvarinde vahel. Tagantjärele on ta kinnitanud, et kavatses lahkuda juba ammu, sest oli valitsus töötanud 20 aastat ja soovis vaheldust.¹²⁶ Oma ettekandega esines Eesti NSV Ülemnõukogu ees Rüütel, kes andis ülevaate parlamendile saadetud kirjadest ja kogutud allkirjadest konstitutsiooni muudatuste vastu. Järgnevalt võeti üksmeelselt vastu otsus soovitada NSV Liidu Ülemnõukogul mitte päevakorda võtta rahvasaadikute valimise eelnõu.

Juba keerulisemalt läks Eesti NSV põhiseaduse muutmise punkt, mis tekitas konflikte nii eestlastest kui ka venelastest saadikute seas. Viimaste sõnavõttudest oli märgata liigset ärevust niivõrd radikaalsete muudatuste suhtes. Eesmärgiga arvestada saadikute soove ja võtta maha pingeid, moodustati redaktsioonikomisjon, kes üritas Eesti NSV uut põhiseadust viimase lihviga muuta vastuvõetavamaks. Pidev surve ja pikaks veninud istung väsitas venemeelsed saadikud nii ära, et nad olid valmis ükskõik mille poolt hääletama. Samuti teatas Väljas neile enne hääletamist, milline oli partei seisukoht nende dokumentide suhtes, mille poolt hääletama hakatakse. Eesti NSV konstitutsiooni muudatused ja täiendused kogusid 254 poolt- ja 7 vastuhäält, mis tähendas, et uus põhiseadus oli vastuvõetud.¹²⁷

Eesti NSV põhiseadusesse tehtud parandused olid uuenduslikud ja kohati ka radikaalsed tolle aja suhtes. Esiteks, kuulutati Eesti NSV õigsussüsteemi lahutamatuks osaks üldtunnustatud ja NSV Liidu poolt ratifitseeritud rahvusvaheliste paktide ja deklaratsioonide sätted. Teiseks, eraomandi kehtestamine Eesti NSV majandussüsteemis. Kolmandaks, Eesti NSV õigusaktide ülimuslikkuse seadustamine. Neljandaks, kuulutati Eesti NSV ainuomandisse sellel territooriumil asuv loodus, maavarad, tootmisvahendid, pangad, sidevahendid ja kõik

---

¹²³ Rüütel. Tuleviku taassünd, lk. 67.

¹²⁴ Graf. Impeeriumi lõpp ja Eesti taasiseseisvumine 1988–1991, lk. 33–34.

¹²⁵ Kuuli. Sotsialistid ja kommunistid Eestis 1917–1991, lk. 173.

¹²⁶ Laar, Ott, Endre. Teine Eesti: Eesti iseseisvuse taassünd 1986–1991, lk. 446.

¹²⁷ Samas, lk. 455–456.

muu, mida läheb Eesti NSV-l vaja tarvilike ülesannete täitmisel.¹²⁸ Põhiseadusesse tehtud parandused olid väga tähtsad, kuna see tähendas, et tulevane Eesti(NSV) pole ülesehitatud Nõukogude õigussüsteemi alusel.

Hilisõhtul jaotati kõigile saadikutele välja projekt „Eesti NSV Ülemnõukogu deklaratsioon Eesti NSV suveräänsusest“ ning tollane välisminister Arnold Green luges selle ette. Peale seda pani Vaino Väljas deklaratsiooni hääletusele. Selle vastuvõtmiseks oli vaja lihthääaltenamust ehk 285-st saadikust pidi poolt hääletama vähemalt 143. Poolthääli kogunes siiski 258. Isegi venelastest saadikud olid toetanud suveräänsusdeklaratsiooni, kuigi algselt kardeti nende väljamarssimist saalist.¹²⁹

Suveräänsusdeklaratsiooni õiguslik olemus peitus selles, et anda suveräänsusele juriidiline legaaldefiniitsioon.¹³⁰ Deklaratsioon rõhutas, et NSV Liiduga ühinemisel lubati Eesti NSV-le suveräänsuse säilimist ja rahvuse õitsengut. Stalinismi- ja stagnatsiooniajad on neid lubadusi aga rikkunud, mis on Eesti NSV-s kaasa toonud põlisrahvusele ebasoodsa demograafilise olukorra, looduskeskkonna halvenemise ja majanduse jätkuva languse. Eesti NSV Ülemnõukogu näeb ainsa väljapääsuna Eesti NSV uut arengut suveräänsuses tingimustes, mis garanteeriks kohalikele inimestele kõrgeima võimu teostamise. NSV Liiduga soovitakse sõlmida liiduleping, mis peaks määrama osapoolte suhted arvestades eelpool nimetatut. Seega pole Eesti NSV nõus ka NSV Liidu konstitutsiooniparandustega, mis rikkuvat mitmeid rahvusvahelisi õigusi. Edaspidised muudatused NSV Liidu konstitutsioonis jõustuvad Eesti NSV territooriumil alles peale seda, kui Eesti NSV Ülemnõukogu on need heaks kiitnud. Sellega soovib Eesti NSV kaotada ära NSV Liidu diskrimineerimise mistahes Eesti NSV-s elava rahvuse suhtes.¹³¹

Vene saadikute nõustumist suveräänsusdeklaratsiooniga mõjutas kindlasti EKP KK esimese sekretäri V. Väljase hääletamine antud dokumendi poolt. Tollel ajal polnud viisakas olla vastu kohaliku partei esimehe otsustele, isegi kui saadikud südames nende ettepanekutega ei nõustunud.¹³² Viimase punktina võeti vastu otsus, teha ettepanek NSV Liidule sõlmida liiduleping, mis muudaks mõlemad osapooled võrdsemaks ning reguleeriks täpsemalt osapoolte suhteid ja kohustusi.¹³³ Ennekõike taheti sellega näidata NSV Liidule, et 16. novembril 1988. aastal vastuvõetud otsused ei olnud soovist astuda välja NSV Liidust.¹³⁴

---

¹²⁸ Truuväli. Põhiseaduse teel, lk. 360–361.

¹²⁹ Graf. Impeeriumi lõpp ja Eesti taasiseseisvumine 1988–1991, lk. 35.

¹³⁰ Gräzin. Suveräänsuse sünd ja Nõukogude Liidu kadu, lk. 1935.

¹³¹ Truuväli. Põhiseaduse teel, lk. 358.

¹³² Anupõld. Ühe elu pöörud, lk. 68.

¹³³ Graf. Impeeriumi lõpp ja Eesti taasiseseisvumine 1988–1991, lk. 34.

¹³⁴ Laar, Ott, Endre. Teine Eesti: Eesti iseseisvuse taassünd 1986–1991, lk. 457.

Rahvas, kes meedia vahendusel sündmusi jälgis oli asjade käigust loomulikult vaimustunud. Peale istungi lõppu viidi saadikud Linnahalli, kus neid tervitas 500 inimest. Ühiselt lauldi isamaalisi laule, lehvitati sinimustvalgeid lippe ja loeti veel kord ette suveräänsusdeklaratsioon. See aitas leevendada nii mõnegi parteilasest saadiku muremõtteid Moskva reageerimisest antud sündmustele ja otsustele.¹³⁵

Väljas on hilisemalt väitnud, et kui 16. novembri Eesti NSV Ülemnõukogu otsuseid oleks hakatud NLKP Poliitbürooga kooskõlastama, siis poleks erakorralist istungit üldse toimunud. Kogu ettevalmistus 16. novembriks toimus konstitutsiooniparanduste arutelu nime all ja Moskvast polnud täielikult aimu suveräänsusdeklaratsioonist, kuna antud dokument valmis lõplikult vahetult enne selle välja kuulutamist.¹³⁶ Kindlasti aitas suveräänsusdeklaratsiooni vastuvõtmisele kaasa ka kohaliku poliitilise eliidi Toome, Rüütli ja Väljase ühised põhimõtted ja arusaamad. Üksteise toetamine ja usaldamine lubas neil vastu võtta poliitiliselt kaalukaid otsuseid kartmata, et keegi noa selga lööks.¹³⁷ Seega sai suveräänsusdeklaratsioon teoks tänu mitmete eesti ühiskonna erinevate poliitiliste jõudude koostööle ja julgele pealehakkamisele.¹³⁸ Ühtlasi oli tegemist millegi erakordsega, sest mitte iial NSV Liidu eksisteerimise ajal polnud ükski vabariik või riigitegelane kuulutanud, et nende seadused on ülimuslikud Liidu seaduste suhtes.¹³⁹

---

¹³⁵ Graf. Impeeriumi lõpp ja Eesti taasiseseisvumine 1988–1991, lk. 38–39.

¹³⁶ Toomas Sildam. Vaino Väljas: parandamisest me õppust ei võtnud. – Postimees. 16. november 2000, nr. 268.

¹³⁷ Anupõld. Tuleviku taassünd, lk. 90.

¹³⁸ Laar, Ott, Endre. Teine Eesti: Eesti iseseisvuse taassünd 1986–1991, lk. 475.

¹³⁹ Rüütel. Tuleviku taassünd, lk. 68.

4. Siseriiklikud vastukajad suveräänsusdeklaratsioonile

Tollase korra järgi jõustusid Eesti NSV Ülemnõukogus vastuvõetud aktid alles kümme päeva pärast nende avaldamist ametlikes väljaannetes. Millegipärast unustati peale suursündmust see ära. Kiirustades tehti 18. novembri õhtuks ajalehtede Rahva Hääle ja Sovetskaja Estonija ühisnumber, kus avaldati kõik resolutsioonid, mis 16. novembril vastu võeti. Erinumber oli vajalik just seetõttu, et juba 29. novembril toimus Moskvast NSV Liidu Ülemnõukogu istung, kus arutati NSV Liidu konstitutsiooniparandusi.¹⁴⁰

Helilooja Harri Ots toetas Eesti NSV Ülemnõukogu 16. novembri otsuseid, kuid arvas, et vastuvõetud suveräänsus oli alles esimene käik pikas sündmustelaines, mille see vallandas. Ei saanud loota, et midagi kergelt tuleb ja Eesti rahvas pidi olema valmis kannatusteks.¹⁴¹ Kodanik Uno Lehepuu sõnul oli 16. novembri istung olnud demokraatlik, täpne ja inimlik. Kõige olulisemaks pidas ta eeskuju, mida andsid Eesti NSV Ülemnõukogu saadikud. Vastuvõetud otsused olid märgilise tähtsusega, sest need mõjutasid ka tulevase põlvi ja Eesti NSV saatust.¹⁴² Vaimulikud Petserist kiitsid samuti Eesti tegutsemise heaks, kuna Petseris reostasid bürokraadid loodust ja kiusasid taga usklike. Sellist saatust ei soovitud Eesti NSV-le ning loodeti, et eestlased panevad alguse demokraatia puhangule, mis tooks tagasi ka nende ühiskondade väärtustamise, mis aja jooksul soiku või tahaplaanile olid jäänud.¹⁴³

Eesti NSV Ülemnõukogu saadik Adolf Popov andis teada, et tema hääletas Eesti NSV Ülemnõukogu istungil vastuvõetud seaduste poolt. Ta tundis, et uutmise ülesandeid ei saanud lahendada ilma liiduvabariikide suveräänsuseta. Samuti ei tundnud Popov, et saadikutele oleks avaldatud survet istungil. Iga Eesti NSV Ülemnõukogu liige hääletas vastavalt oma valijate tahtele.¹⁴⁴

Oma arvamust avaldasid ka Eesti NSV populaarseimad ühiskondlikud liikumised ja erinevad survegrupid. EMS toetas suveräänsusdeklaratsiooni ja Eesti NSV konstitutsiooniparandusi kui esimest sammu Eesti iseseisvuse teel. EMS aga manitses rahvasaadikuid, et vastuvõetud otsused ei jääks ainult paberile vaid hakataks ellu rakendama. Paigaltammumine olevat sama mis taganemine ja seda rahvas ei andestaks.¹⁴⁵ 16. novembril 1988. aastal avaldas ERL Resolutsiooni nr. 2, milles nõuti Eesti NSV konstitutsiooni

¹⁴⁰ Graf. Impeeriumi lõpp ja Eesti taasiseseisvumine 1988–1991, lk. 40.

¹⁴¹ Kaja. – Sirp ja Vasar. 25. november 1988, nr. 48.

¹⁴² Uno Lehepuu. Eestimaa rahva suupäevalt. – Rahva Häälel. 18. november 1988, nr. 266.

¹⁴³ Aleksander Nesterovitš, Georgi Fedotov. Avalik kiri. – Noorte Häälel. 25. november 1988, nr. 270.

¹⁴⁴ F. Kaasik. Miks ma hääletasin poolt. – Rahva Häälel. 25. november 1988, nr. 272.

¹⁴⁵ Volikogu otsus. – Muinsuskaitse Seltsi Sõnumid. November 1988, nr. 4.

parandamist, millega kaasneks õiguste ja seaduste ülimuslikus NSV Liidu suhtes. Samuti avaldati poolehoidu suveräänsusdeklaratsioonile.¹⁴⁶ Eesti Evangeelse Luteriusu Kirik avaldas oma 2. novembri 1988. aasta resolutsioonis, et NSV Liidu konstitutsiooniparandused olid vastuvõetamatud ja seega avaldati toetust Eesti NSV suveräänsuse taotlusele.¹⁴⁷ Eesti Haridusselts leidis, et haridusalased probleemid olid seotud liiduvabariikide suveräänsuse küsimusega. Peamiselt kammitsetakse haridust just hiiglasliku bürokraatiasina abil, mis ei sallivat isemõtet. NSV Liidu keskorganid ei hoolinud haridusest, vaid üritasid saavutada majandusliku edu raisates tulevase põlvkonna ressursse. Nii ei kehtvat kaua ka IME, sest uut intelligentset ja haritud põlvkonda ei kasva peale kui Eesti NSV haridussüsteem pole suveräänne. Seega toetas Eesti Haridusselts kõiki dokumente, mis 16. novembril vastu võeti. Samuti kutsuti üles kõiki haridustöötajaid aitama kaasa suveräänse vabariigi toimimisele ja hariduse arendamisele.¹⁴⁸ Eesti NSV sõjaveteranid olid hämmeldunud, et Eesti NSV Ülemnõukogu otsuseid kritiseeritakse stagnatsiooniajal kehtinud põhimõtete järgi, millest ametlikult ollakse loobunud pärast perestroika kehtestamist. Rahvas oli aga edasi arenenud ja teda ei saanud enam nii petta nagu minevikus. Ükskord leitavat ikkagi tee vabaduse poole.¹⁴⁹

Suveräänsusdeklaratsiooni tervitati ka seetõttu, et panna alus regionaalsele isemajandamisele. Seda ei saavat aga teha, kui ametkondade diktaat jätkunuks ning puuduks kohaliku seadusandluse mõju. Suveräänsuse kehtestamine föderatsiooni raames annaks võimaluse lõpetada stagnamajandus. Ei vastanud tõele, et suveräänsusdeklaratsiooni tõttu olid halvenenud rahvussuhted. 16. novembril hääletasid nii eestlastest kui venelastest saadikud peaaegu üksmeelselt, näidates, et ühiskonna konsolideerumine oli võimalikum kui eales varem. Ainukene, kes üritas pingeid tekitada oli Interliikumine. Samuti polevat Eesti NSV Ülemnõukogul suurt valikut 16. novembril, sest 861 000 Eesti NSV kodanikku olid ametlikult avaldanud vastuseisu NSV Liidu konstitutsiooniparandustele.¹⁵⁰

Eesti NSV Ülemnõukogu erakorralist istungjärku peeti õnnestunuks just seetõttu, et selles osales palju erinevaid huvigruppe. Tõenäoliselt esimest korda Eesti NSV ajaloo jooksul toetas rahvas täielikult oma saadikuid. Samuti kaasati dokumentide väljatöötamisesse ja nende selgitamisesse spetsiaalselt selleks loodud ekspertgrupp. Kiitma pidi ka Eesti NSV juhte, kes näitasid üles aktiivsust erinevate komisjonide ja koosolekute töös osalemist.¹⁵¹ Seega sündisid

---

¹⁴⁶ Made. Kaks korda iseseisvaks : eestlaste 20. sajandi pöördepunktid, lk. 167.

¹⁴⁷ EELK arvamus konstitutsiooniparanduste kohta [Pealkiri on autori poolt lisatud]. – Rahvarinde Teataja. 24. november 1988, nr. 16.

¹⁴⁸ Eesti Haridusselts. Pöördumine Eesti NSV Ülemnõukogu poole. – Noorte Hää. 23. november 1988, nr. 268.

¹⁴⁹ Heldur Kerge, Voldemar Rehema. Sõjaveteranid protestivad. – Edasi. 26. november 1988, nr. 271.

¹⁵⁰ Andres Ehin. Austatud Mihhail Sergejevitš. – Rahva Hää. 27. november 1988, nr. 273.

¹⁵¹ Ajalooline 16.november. – Edasi. 19. november 1988, nr. 265.

langetatud otsused täielikult rahva tahte päraselt ja nende muutmine või tühistamine oleks olnud tagasikäik perestroikale. Kuna Balti liiduvabariigid olid ühed esimesed, kes asusid lammutama Stalini –ja Brežnevi –aegset sotsiaalset struktuuri, siis NSV Liidu reaktsioonid sellele olid ka kõige teravamad.¹⁵² E. Savisaare arvates, oli suveräänsusdeklaratsiooni mõju EKP-le suurem, kui avalikult on tahetud tunnistada. Seda toetavat tema arvates asjaolu, et EKP suhted Rahvarindega peale 16. novembrit külmutati, tõkestati mitmeid seaduseelnõusid ja tehti Interrindele järeleandmisi. Tagasikäigu andmine reformidele tuli tõenäoliselt Moskva käsul. Sellega seoses kaotas EKP juhtrolli Eesti poliitilises elus ja süvendas partei sisemist lõhenemist.¹⁵³

26. novembril 1988. aastal korraldas Rahvarinne Tallinna Linnahalli ees suveräänsusdeklaratsiooni ja teiste vastuvõetud otsuste toetuseks meelevalduse, milles ühtlasi sooviti näidata, et suveräänsus aitavat inimestel konsolideeruda. Keeleteadlane Mati Hint aga ütles, et konsolideerumine ei saa toimida kakskeelsete inimestega, kes suveräänsust ei austa. Ürituse eesmärgiks oli ka rohkem muulasi tuua suveräänsusdeklaratsiooni taha.¹⁵⁴ Rõhutati ka, et Eesti NSV pole üksi, kuna teised Balti riigid taotlesid ka suveräänsust. Samuti kõlas mõte, et suveräänsus oli vajalik juba seetõttu, et kaitsa omal maal õhku, mida hingavad kõik elanikud.¹⁵⁵

Kuid positiivsete reaktsioonide kõrval oli ka hoiatavaid ja kahtlevaid avaldusi. Pöördumises NSV Liidu teadus- ja loomeharitlaste poole, kurdetakse, et massiteabevahendite ja kõrgemate jõudude negatiivne vastukaja Eesti NSV Ülemnõukogu otsustele võivat viia uutmisprotsessi hääbumiseni, milles Eesti NSV roll oleks muutunud aktiivsest tegutsejast kõrvalvaatajaks. Jutud Eestimaal tegutsenud natsionalistidest ja soovist astuda välja NSV Liidust, soodustavat rahvustevahelist konflikti Eesti NSV-s. Seega oleks pidanud Eesti teadus- ja loomeharitlaskond vahendama objektiivset infot ja mitte laskma vääril informatsioonil levida.¹⁵⁶ Eesti NSV Ajakirjanike Liit manitses oma pöördumises Eestimaal ajakirjanikke, et polnud tark tegu õhutada rahvustevahelisi konflikte või äärmuslike üksikisikute vaateid. Info, mida sooviti kasutada, pidi olema objektiivne ning kontrollitud. Samuti pidanuks mõtlema, et milline võib olla tagasiside avaldatavale kirjutisele.¹⁵⁷

---

¹⁵² Ehin. Austatud Mihhail Sergejevitš.

¹⁵³ Anupõld. Tuleviku taassünd, lk. 103.

¹⁵⁴ Laar, Ott, Endre. Teine Eesti: Eesti iseseisvuse taassünd 1986–1991, lk. 464.

¹⁵⁵ Tõnu Vare. Rahvamiitingu märksõnad: suveräänsus, konsolideerumine – Noorte Hää. 27. november 1988, nr. 272.

¹⁵⁶ V. Beekman, G. Erneseks, K. Kiisk. Pöördumine NSV Liidu teadus- ja loomeharitlaskonna poole – Sirp ja Vasar. 25. november 1988, nr. 48.

¹⁵⁷ Suveräänsus ja konsolideerumine. – Sirp ja Vasar. 2. detsember 1988, nr. 49.

Kirjanik Olev Remsu ei soovinud, et perestroika ja sellega kaasnevad poliitilised otsused läheksid ajalukku kui eestlaste ja venelaste vaenuliku suhtumise algusena. Seda vältides ei tohiks üks rahvus pidada ennast teisteks paremaks ning nii eesti kui ka vene keelt oleks võinud osata kõik inimesed Eesti NSV-s. Peaks olema viisakas kõigi elanike vastu oma riigis sõltumata nende rahvusest ja päritolust.¹⁵⁸

NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi istungil 26. novembril otsustati tühistada Eesti NSV seaduste ülimuslikus NSV Liidu seaduste suhtes. See oli aga vastuolus kehtiva NSV Liidu konstitutsiooniga ning sama konflikt oli ka Eesti NSV 16. novembri uue põhiseaduse väljakuulutamise ja seega tekkis juriidiline patiseis, mis tähendas, et formaalselt kehtisid mõlemad otsused. Seda enam soovis Eesti NSV reguleerida oma suhteid NSV Liiduga liidulepingu alusel, millest teine pool paraku huvitatud polnud.¹⁵⁹ Kuigi ametlikult mõisteti 16. novembri otsused hukka, siis kaudselt legimateeriti selle sammuga Eesti NSV Ülemnõukogu tegevus. Suveräänsusdeklaratsiooni käsitleti kui arutamiseväärse tõlgendusena nõukogude kontseptsioonile.¹⁶⁰ Eestlased küll teadsid, et Moskva reaktsioon 16. novembri otsustele ei pruugi olla positiivne, kuid keskvõimu ulatuslik laimukampaania ja täielik hukkamõistmine tekitasid kõigis segadust. Oli ju keskvõim see, kes innustas inimesi uutmisele ja käivitas perestroika.¹⁶¹

A. Rüütel ütles päev pärast erakorralisi istungeid Eesti NSV meediakanalitele, et vastasseis NSV Liiduga vastuvõetud seaduste ja deklaratsioonide osas oli paratamatu. 16. novembri otsuseid nimetas ta aga perestroika sõlmprobleemideks. Polnud võimalik arendada edasi perestroikat, kui seadusandlus sellega kaasa ei tule. Kui pole vastavat seadusandlust, olevat keeruline edasi jätkata ümberkorraldustega. Siiski jäi Rüütel positiivseks, avaldades lootust, et NSV Liit saab tervikuna aru, et Eesti NSV-s vastuvõetud otsused soodustasid perestroika arenemist ja levikut.¹⁶² Rüütel olevat Moskvast suveräänsusdeklaratsiooni kaitstes seda liialt aga pehmenanud öeldes, et antud deklaratsiooni peaks võtma kui toetust NSV Liidu kursile ja mida oleks võinud kasutada ettepanekuna NSV Liidu poliitilise süsteemi uuendamisel. Sellisel juhul oleks suveräänsusdeklaratsioon kaotanud oma juriidilise

---

¹⁵⁸ Olev Remsu. Dilemmast ja muustki. – Sirp ja Vasar. 2. detsember 1988, nr. 49.

¹⁵⁹ Peeter Kask. Liidulepingust liiduvabariigini suveräänsuse tagatisena. – Noorte Hääl. 30. detsember 1988, nr. 299.

¹⁶⁰ Kalmo. 1988. aasta suveräänsusdeklaratsioon: silmakirjalikkuse tsiviliseeriv mõju 2010, lk. 278.

¹⁶¹ Päev lõppes, teine algas. – Edasi. 19. november 1988, nr. 265.

¹⁶² ETA. NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumis. – Noorte Hääl. 18. november 1988, nr. 265.

dokumendi staatuse. Siiski polnud Rütli väljaütlemisel nii juriidilist kui ka poliitilist kaalu ning deklaratsiooni tähtsus õigusliku dokumendina säilis.¹⁶³

16. novembri otsused tekitasid igas mõttes terava õigusliku olukorra, mis andis palju mõtteainet kohalikele juristidele ja arvamusiidritele. Samuti üritati täpselt lahti seletada, mida tähendas suveräänsus Eesti NSV tollastes oludes. Suurim probleem föderaalriigi suveräänsuse koha pealt on pädevuspiiri tõmbamine liidu ja liiduvabariikide vahel. Kuna NSV Liidus polnud seda määratletud, said Eesti NSV juristid tõlgendada seda nii, nagu eestlastele kasulikum oli. Suveräänsusdeklaratsioon oli vastu võetud kooskõlas NSV Liidu 1977. aasta konstitutsiooni sätetega, mida NSV Liidus peeti kõigest näitlikuks.¹⁶⁴ Seega oli suveräänsusdeklaratsiooni ja Eesti NSV põhiseaduse paranduse juures tähtis asjaolu, et NSV Liidu kehtivat põhiseadust kasutati poliitiliste sammude õigustamiseks. Kui tavaliselt oli umbmäärase põhiseaduse omakasu püüdev tõlgendamine keskvõimu trumbiks, siis perestroika ajal muutus see hoopis ebaseadlikuks takistuseks oma plaanide elluviimisel.¹⁶⁵

Enamus revolutsioone on alguse saanud sõnadest, mida erinevad ringkonnad tõlgendavad teistsuguselt. Sama juhtus ka NSV Liidu lagunemise puhul ja sel juhul oli segadust tekitav sõna „suveräänsus“. Oluline on mõista, et Eesti NSV ei saanud ennast 1988. aasta novembris kuulutada suveräänseks, kuna kõigil NSV Liidu vabariikidel oli see tegelikult olemas. Järelikult anti deklaratsiooniga teada suveräänsuse kui mõiste muutumisest ja mida uus olukord endaga kaasa toob.¹⁶⁶ Suveräänsusdeklaratsioon oli vastus kõigile neile, kelle plaan oleks tulevikus olnud NSV Liidu liiduvabariikide kui rahvusriiklike üksuste kaotamine. Kuna vastuvõetud deklaratsioon polnud ametlikult isegi mitte õigusakt, ei saanud ta olla vastuolus NSV Liidu seadustega. Seega poleks mõtet olnud seda keskvõimu surve poolt tühistada, sest sellega oleksid kaotanud kohalikud jõud ja liidrid oma usalduse rahva hulgas.

Eesti NSV konstitutsiooniparandused tehti seepärast, et NSV Liidu juhtkond oli kaugel reaalsest elust. Ka eestlased olid pealiskaudselt suhtunud varasematesse põhiseaduste vastuvõtmisesse, teades, et reaalses elus see niikuinii ei rakendu. Kui aga tekkis võimalus rajada õigusriik, huvitas eestlasi enim ka põhiseadus ja selle tegelik toime ühiskonnas.¹⁶⁷ Õigusteaduste doktor ja professor Igor Gräzin kirjutas, et kuni 16. novembrini 1988. aastal oli liiduvabariikide suveräänsus pelgalt teoreetiline. Eesti NSV oli esimene, kes hakkas seda

---

¹⁶³ Gräzin. Suveräänsuse sünd ja Nõukogude Liidu kadu, lk. 1941–1942.

¹⁶⁴ Kalmo. 1988. aasta suveräänsusdeklaratsioon: silmakirjalikkuse tsiviliseeriv mõju, lk. 275–276.

¹⁶⁵ Samas, lk. 280.

¹⁶⁶ Beissinger. Nationalist Mobilization and the Collapse of the Soviet State, lk. 402–404.

¹⁶⁷ Tõnu Anton. Pärast 16.novembrit. – Edasi. 26. november 1988, nr. 271.

rakendama praktiliselt. Muidugi erines Eesti NSV Ülemnõukogu poolt vastuvõetud ja NSV Liidu põhiseaduses sätestatud suveräänsus üsnagi palju.

NSV Liidu seisukohalt tähendas liiduvabariikide suveräänsus ühte suurt kogumit, mida teostab NSV Liit. Liiduvabariigi enda suveräänsus oli seega piiratud või külmutatud nii kaua, kui ta liitu kuulub. Gräzin kiitis Eesti NSV riigimehi, kes võtsid vastu juriidiliselt korrektse suveräänsusdeklaratsiooni, pannes aluse õigusliku sotsialistliku föderaalriigi kujunemisele.¹⁶⁸

17. ja 18. novembril toimus Tallinnas Balti liiduvabariikide juristide seminar, kus muude päevapunktide kõrval kinnitati ka, et juriidiliselt olid 16. novembri otsused õiged. Seda põhjusel, et NSV Liidu kui terviku suveräniteet koosnes liiduvabariikide suveräniteetidest, mida keegi polnud eitanud. Kui Eesti NSV Ülemnõukogu poolt vastuvõetud otsustest oleks tekkinud konstitutsiooniline konflikt, siis oleks pidanud seda lahendama poliitiliste läbirääkimiste või erapooletu vaateleja sekkumise teel. Sellest NSV Liit aga huvitatud polnud.¹⁶⁹ NSV Liidu plaan tõlgendada erinevaid punkte põhiseaduses vastuoluliselt ning jätta mõni mõiste lahtiseletamata maksis keskvõimule lõpuks valusalt kätte. Tänu nõrgale konstitutsioonile ja vastuoludele selle sees, oligi võimalik Eesti NSV-l kuulutada ennast 16. novembril suveräänseks. See oli esimene samm Eesti iseseisvumise teel, mis polnud kindlasti kerge.¹⁷⁰

Jurist Indrek Teder leidis, et tollastes oludes oli Eesti NSV-l võimatu sõlmida liiduleping NSV Liiduga mitmete erinevate asjaolude tõttu. Esiteks, ei saanud Eesti kui NSV Liidu agressiooni ohver sõlmida mistahes lepinguid agressoriga. Teiseks, olid Eesti ja Vene suhted reguleeritud juba Tartu rahulepinguga, mille nõudeid polnud täidetud. Kolmandaks, eeldas liiduleping mõlemate poolte võrdõiguslikkust ja vabatahtlikkust. Sellised elementaarsed tingimused aga puudusid. Tederi arvates oleks pidanud tegelema hoopis oma olukorra teadvustamisega maailmas ja järgima rahvusvahelisi õiguseid ning norme. Ainuvõimalik tee oleks olnud astuda välja NSV Liidust ning taastada suveräänne ja sõltumatu Eesti Vabariik.¹⁷¹ Sama seisukoht oli ka kirjanikul Mait Raunil, kelle arvates kuulutas Eesti NSV ennast 16. novembril juba iseseisvaks pakkudes liidulepinguga Moskvale ebamäärast konfrontatsiooni, mis tollastes oludes oli siiski paratamatu. Edasine tee oli juba taotlema ja püüelda täieliku iseseisvuse poole.¹⁷²

---

¹⁶⁸ Gräzin. Tüliõun nimega „suveräänsus“, lk. 93–97.

¹⁶⁹ P. Raidla. Juristide arvamus: otsused on õiguspädevad. – Rahva Hääl. 19. november 1988, nr. 267.

¹⁷⁰ Advig Kiris. Vastuoludest Eesti suveräänsuse taastamise teel. – Eesti Kommunist. 1989. Nr. 11, lk. 17–22.

¹⁷¹ Indrek Teder. Liidulepingu võimatus. – Muinsuskaitse Seltsi Sõnumid. November 1988, nr. 3.

¹⁷² Mait Raun. Ajakaja. – Heinakuu. 30. detsember 1988, nr. 8, lk. 12–13.

Positiivsete vastukajade ja analüüsivate artiklite kõrval kohtas ka negatiivseid suhtumisi nii vastuvõetud otsustesse kui ka Eesti NSV Ülemnõukogu saadikute suhtes. Eesti NSV Teaduste Akadeemia liikme Gustav Naani hinnangud suveräänsusdeklaratsioonile ja sellega kaasnevale olid väga kriitilised ja furoori tekitavad. Naani arvates oli petlik tunne, et õnn peitub eraldumises. Seda enam, et tollast maailma iseloomustas vastastikune sõltuvus. Mitmed ühiskondlikud jõud arvasid aga, et perestroika pole muud kui kõige tagurpidi pööramine, mille juurde kuulub ka nõukogude-aastate kujutamine üha tumedamates toonides. Seega mõeldi automaatselt, et Moskva poolt välja pakutud konstitutsiooniparandused soovivad kindlasti Eesti NSV-d veel rohkem kammitseda. Nii see võis tõesti olla mõnede ministeeriumite ja ametkondade poolt, kuid kindlasti ei mõelnud põhiseaduse parandustega midagi halba NSV Liidu valitsus ja Ülemnõukogu.

Naani arvates oli naeruväärne, kui igas 15-s liiduvabariigi pealinnas hakataks juurdlema iga üleliidulise otsuse üle. Iroonitsedes soovitas ta sel juhul anda vetoõigus ka igale külanõukogule. Lahkhelide ja konfliktide taustal oleks olnud just vaja keskvalduse tugevdamist, kelle erapooletu ja õiguslik probleemide lahendamiseks aidanuks vaos hoida meie ühist kodu. Akadeemik soovitas rahval maha rahuneda ja hetkel mitte tegeleda seadustega, mis põhjustaks Moskva pahameelt või teravdaks veelgi rahvussuhteid Eesti NSV-s. Samamoodi oleks tulnud käituda ka massiteabevahendites. Enamus ajalehtedest Baltikumis olid väljunud partei kontrolli alt, mis andis eelise nendele jõududele, kes soovisid õhutada natsionalismi. Ebaaus olevat ka erinevate poliitiliste organisatsioonide arvamuste kajastamine, kuna Rahvarinne sai palju rohkem võimalusi oma ideede propageerimiseks kui Interrinne. Viimase vastu käis ajakirjanduses tihti mustamine ja valeinformatsiooni levitamine. Naan oli nõrkinud, et Eesti NSV-s surutakse alla igasugune teistimõtlemine, mis ei olnud eestlastele kasulik. See ei aitavat sugugi kaasa konsolideerumisele. Samuti süüdistasid eestlased igasugustes probleemides nõukogude võimu, kellel tegelikult mitte mingit süüd polnud, heaks näiteks selleks oli sündimuse vähenemine. Suveräänsus olevat nagu abielu. Vastastikuse liidu sõlmimisel peavad mõlemad pooled midagi ära andma. Ei tasuks hellitada lootusi, et üks pool väljub liidust saavutades maksimumi.¹⁷³ Tõenäoliselt oli tegemist kõige kriitilisema ja tuntuima artikliga suveräänsusdeklaratsiooni vastaste leerist. Vastureaktsioonid aga ei jäänud tulemata.

Inimeste arvates tekitas Naani artikkel konsolideerumise asemel rahvastevahelist mittemõistmist. Samuti näitas kirjutis, et autor oli kinni vanameelses mõtlemises, mis

---

¹⁷³ Naan. Kõik pea peale.

tolleaegses ühiskonnas ei sobinud kokku perestroika põhimõtetega.¹⁷⁴ Ei mõisteta, keda Naan oma avaldatud artiklis esindas, sest perestroikaga, mida toetas suurem osa Eesti rahvast, kirja pandud mõtted kokku ei lähe. Selle kirjutisega olevat Naan katkestanud kõik oma suhted Eestit edasiviivate taotlustega.¹⁷⁵

Eesti NSV Teaduste Akadeemia presiidium kiitis heaks Eesti NSV Ülemnõukogu saadikute tegevuse 16. novembril. Akadeemik G. Naani seisukohad olid vastuolus Eesti NSV TA omadele. Siiski olevat Naanil täielik õigus avaldada ajakirjanduses oma teistsuguseid seisukohti.¹⁷⁶ Tartu Riikliku Ülikooli nõukogu, olles ära kuulunud oma liikmete arvamused, jõudis otsusele, et G. Naani Pravdas avaldatud artikkel 23. novembril 1988. aastal oli demagoogiline ja vastumeelne perestroikameelse suveräänsuse vastu. Tema vaated olid selgelt vastuolus rahva enamuse nõudmistega ja kahjustas rahvustevahelist konsolideerumist Eestis. Naani kirjeldati, kui stalinismi ideede austajat ja tollaste retsidiivide õigustajat. Oma artiklis ei käsitletud Naan üldse Eesti NSV Teaduste Akadeemia 2. novembri 1988. aasta otsust, milles mõisteti hukka NSV Liidu konstitutsiooniparandused. Sellega näitas Naan põlgust Eesti NSV TA suhtes. Samuti ei maininud ta oma artiklis peaaegu 900 000 inimese allkirja, mis oli antud NSV Liidu põhiseaduse muutmise vastu.¹⁷⁷

Juhindudes üleliidulise ajakirjanduse negatiivsest hoiakust 16. novembri Eesti NSV Ülemnõukogu otsuste suhtes, liitusid sellega ka mitmed kohalikud nõukogude tegelased. Peamiselt arvati, et 16. novembri otsused õhutasid rahvuslikku närvilisust ning uued seadused Eesti NSV-s võeti liialt kiirustades vastu. Oma osa rahvuslikkus lõhenemises oli ka ajakirjandusel, mis ilmutavat kontrevolutsioonilisi tekste.¹⁷⁸

Pöögelmani- nim. Elektrotehnika Tehase töölise Sergei Solodilovi arvates tahtsid erinevad poliitilised liidrid rahvast omavahel tülli ajada, mille tagajärjel saaks enim kannatada eestlased kui väikerahvus. Lihtsaid inimesi kutsus autor üles mitte alluma provokatsioonidele ja matma maha mineviku vaenurkirves. Eestlastel soovitas ta kuulda võtta Eesti NSV-s elavaid venelasi, kellest enamus olevat Eestimaa patrioodid. Vene keelele eesti keele kõrval riigikeele staatuse andmine lahendaks kõik probleemid ja hiljem vajuks see unustustehõlma. Venelastel

---

¹⁷⁴ Suveräänsus ja konsolideerumine. – Sirp ja Vasar. 2. detsember 1988, nr. 49.

¹⁷⁵ Endel Untera. Keskajakirjandusest. – Noorte Hää. 25. november 1988, nr. 270.

¹⁷⁶ Eesti NSV Teaduste Akadeemia presiidium. Akadeemik Gustav Naani artiklist – Rahva Hää. 27. november 1988, nr. 273.

¹⁷⁷ Tartu Riikliku Ülikooli nõukogu otsus 25. novembrist 1988. – Edasi. 3. detsember 1988, nr. 277.

¹⁷⁸ Laar, Ott, Endre. Teine Eesti: Eesti iseseisvuse taassünd 1986–1991, lk. 460–461.

soovitas ta võita tagasi eestlaste usaldus, toetades neid konstitutsiooniparanduste küsimuses, mille loomus oli ebademokraatlik ja väikeriike mittesoosiv.¹⁷⁹

Ajakirjanik Juhan Aare arvas, et 16. novembril tehtud otsused ei olnud viga. Seevastu venemeelsemad ringkonnad olid kindlad, et 16. novembri otsused olid vastuvõetud ajendatuna emotsioonidest ega peegelda adekvaatselt kogu elanikkonna seisukohti. Seega kaheldakse Eesti NSV Ülemnõukogu saadikute kompetentsis teostada riigivõimu. Aare aga arvas, et üleliiduliselt ollakse pahased just seepärast, et saadikud polnud tavapärased suuwoodrid, vaid võtsid just rahva häält kuulda. Kui oleks hakatud näpuga järke ajama NSV Liidu tolelaegses kehtivas konstitutsioonis oleks olnud selge, et saadikute käitumine oli seaduspärane ja igati korrektne, olles oma rahva teenrid ja nende soovide edastajad. Toetuse kasv Eesti NSV Ülemnõukogu saadikutele ja parteijuhtidele näitas, et rahvas toetas 16. novembri otsuseid, vastasel juhul oleks rahvaesindajad tagasikutsutud. Moskva jõuline ja kärameelne reageering, andis aimu, et tegemist oli oluliste poliitiliste otsustega, mis määras NSV Liidu demokraatiaprotsessi saatuse. Aare arvates polnud eestlastel muud teha, kui mitte taganeda vastuvõetud otsustest ja toetada neid täie kindlusega.¹⁸⁰

Eesti poliitilistest jõududest ei toetanud suveräänsusdeklaratsiooni ainukesena ERSP. Oma läkituses Austraalias peetavale ESTO 88-le avaldas 27. detsembril 1988. aastal ERSP, et toetas Eesti NSV Ülemnõukogu saadikute käitumist ja nende soovi kaitsta eelkõige Eestimaa huve. Samas nenditakse, et demokraatlikult valitud parlamenti ei saa iial asendada okupatsioonivõimu poolt kokku pandud Eesti NSV Ülemnõukogu, nagu ei saa ka EKP esindada Eesti rahvast. Seega nähti 16. novembri suveräänsusdeklaratsiooni rohkem sooviavaldust kui sisulist pööret, mille tegelik eesmärk olevat rahva võitmine taas EKP poolele, kujutades viimast Eesti huvide kaitsjana.¹⁸¹ Paar päeva hiljem oma üldises seisukohavõtus oli ERSP 16. novembri otsuste suhtes veelgi kriitilisem. Nad rõhutasid oma seisukohas, et ununema oli kippunud asjaolu, et Eesti NSV Ülemnõukogu pole demokraatlikult valitud organ, vaid lihtsalt EKP käepikendus. Eesti NSV Ülemnõukogu saadikud olid väljavalitud poolt ning otseselt või kaudselt sõltusid nad sellest. ERSP uskus, et 16. novembril tehtud otsused olid Moskvaga varem kooskõlastatud, kuid rahvale taheti jätta mulje nagu see oleks olnud kohaliku parteiladviku omaalgatus. Seega oli eestlaste täieliku iseseisvuse nõue asendunud ebamääraseks

---

¹⁷⁹ Sergei Solodilov. Olgem inimesed. – Rahva Hääl. 18. november 1988, nr. 266.

¹⁸⁰ Juhan Aare. Kas tegime vea? – Noorte Hääl. 2. detsember 1988, nr. 277.

¹⁸¹ Eve Pärnaste. ERSP läkitus ESTO-88'st osavõtjaile. – ERSP Toimetised. 1989, nr. 2, lk. 36.

suveräänsuseks NSV Liidu koosseisus. Rahvast olevat veetud ninapidi ning tähelepanu oli juhitud kõrvale soovist eralduda NSV Liidust.¹⁸²

Pärast suveräänsusdeklaratsiooni vastuvõtmist saabus Kadriorgu lühikese aja jooksul enam kui 50 000 kirja nii Eestimaalt kui ka välismaalt, kus avaldati toetust vastuvõetud otsusele. 1988. aasta lõpus hinnati suveräänsusdeklaratsioon aasta olulisemaks poliitika sündmuseks.¹⁸³ Eesti NSV Ülemnõukogu saadikud näitasid 16. novembril 1988. aastal üles kindlat poliitilist tahet ajada Eesti asja ja seepärast, ei tohiks nende rolli Eesti taasiseseisvumise teel sugugi mitte alaväärtustada. Tahes-tahtmata tekib arutelu Eesti NSV Ülemnõukogu legitiimsuse üle. Ühelt poolt oli tegemist okupatsioonivõimu organiga, mis polnud demokraatlikult valitud. Samas toona polnud rahval teisi vahendeid sekkumaks otse kõrgesse poliitikasse, kui survestada ja vajadusel ka toetada tegutsevat parlamenti.¹⁸⁴

16. novembri sündmused ja rahva heakskiitev reaktsioon andis Eesti NSV Ülemnõukogule justkui legitiimsuse ja usalduse. Siiski mõistis rahvas, et püüelda tuleb ka lääne demokraatia poole ja Eesti oli sellest 1988. aasta lõpus veel kaugel.¹⁸⁵ Kuna seaduslike vahenditega ei saanud NSV Liit täielikult tühistada Eesti NSV suveräänsust, siis ainus valik oleks olnud vägivald. Sellest püüti aga esialgu veel hoiduda, kuna taoline teguviis oleks lämmatanud perestroika ideed terves NSV Liidus.¹⁸⁶ Suveräänsusdeklaratsioonis kuulutas Eesti NSV, et järgib võimude lahususe printsiipi, mis oli täiesti vastupidine nõukogude võimu süsteemile. Seega saab väita, et alates deklaratsiooni vastuvõtmisest kadus Eestis side nõukogude riigikorraldusliku poolega.¹⁸⁷ Läänemaailma jaoks oli Eesti NSV suveräänsusdeklaratsioon *de facto* iseseisvuse saavutamine. Kuigi algselt ei olnud suveräänsusdeklaratsiooni eesmärk iseseisvus, vaid pigem autonoomia, siis mida aeg edasi, seda järjest enam nõudmised kasvasid ning mõistet suveräänsus hakati pidama iseseisvuse sünonüümiks.¹⁸⁸

---

¹⁸² Eve Pärnaste. Eesti kuum sügis 1988 ERSP vaatevinklist. – ERSP Toimetised. 1989, nr. 2, lk. 40–41.

¹⁸³ Rüütel. Tuleviku taassünd, lk. 68.

¹⁸⁴ Lauri Mälksoo. Eesti suveräänsus 1988–2008. – Iganenud või igavene? Tekste kaasaegsest suveräänsusest. Hent Kalmo ja Marju Luts-Sootak. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus 2010, lk. 137–138.

¹⁸⁵ Graf. Impeeriumi lõpp ja Eesti taasiseseisvumine 1988–1991, lk. 40.

¹⁸⁶ Laar, Ott, Endre. Teine Eesti: Eesti iseseisvuse taassünd 1986–1991, lk. 475.

¹⁸⁷ Gräzin. Suveräänsuse sünn ja Nõukogude Liidu kadu, lk. 1937–1938.

¹⁸⁸ Beissinger. Nationalist Mobilization and the Collapse of the Soviet State, lk. 402–404.

5. Kokkuvõte

Ametlikult oli perestroika alguse saanud juba 1985. aastal. Eestis alustati sellega 1986. aastal, milleks oli vastuseis looduse rüvetamisele ja plaanile hakata Ida-Virumaal kaevandama fosforiiti. Ohutu teemaga taheti esialgu kombata perestroika piire. Fosforiidisõja nime all käima läinud protestiaktsioonid kandsid vilja ja Eesti NSV juhid pidid rahva surve tõttu fosforiidi kaevandamise plaanid peatama. 1986. aastal hakkasid ühinema muinsuskaitse klubid, kelle eesmärgiks oli kaitsta Eesti keelt ja kultuuri. 1987. aastal loodi selle põhjal Eesti Muinsuskaitse Selts, mis oli selgelt juba ka poliitilise alatooniga. Teiseks oluliseks jõuks samal aastal kujunes MRP-Avalikustamise Eesti Grupp, kes korraldas Hirvepargi miitingu 23. augustil 1987. aastal, mis oli üks esimesi poliitilisi nõudmisi sisaldanud aktsioon. 1988. aastal kasvas samas organisatsioonist välja esimene opositsioonipartei NSV Liidus, mille nimeks sai Eesti Rahvusliku Sõltumatuse Partei. Vastloodud erakonna lõppeesmärgiks sai Eesti iseseisvuse taastamine. 1988. aastal tõusis komeedina taevasse ühiskondlik-poliitiline liikumine Rahvarinne, mis pidi olema tasakaalustav jõud eestlaste ja venelaste vahel. Erinevalt teistest organisatsioonidest või liikumistest, tegi Rahvarinne tihedalt koostööd EKP-ga. Vastukaaluks Rahvarindele löid NSV Liidu säilimise pooldajad Interrinde, kuhu enamuses kuulusid vene keelt kõnelevad inimesed. EKP juhtkond oli vanades põhimõtetes kinni ega soovinud muutusi. EKP esimene sekretär K. Vaino tagandati oma ametikohalt alles 1988. aasta suvel. Uus juht V. Väljas hakkas kiirelt ellu viima perestroikat, arvestades nii rahva ja kui ka erinevate liikumiste soovidega.

1988. aasta oktoobri lõpus avaldati NSV Liidu konstitutsiooniparanduste projekt, mis loodeti vastu võtta juba sama aasta novembri lõpus. Tehtavad parandused olid aga äärmiselt ebademokraatlikud, kahandades liiduvabariikide õigusi veelgi rohkem, tõmmates sellega vee peale uutmisprotsessidele. NSV Liit lootis, et põhiseaduse muudatused kiidetakse üksmeelselt heaks nagu tavaliselt kombeks oli. Perestroika Baltimaades, eriti just Eestis, oli saavutanud mõõtmel, kus rahvas enam ei aktsepteerinud sellist tagasikäiku. Novembri alguses teatati, et 16. novembril toimub Eesti NSV Ülemnõukogu erakorraline istungjärk, kus võetakse seisukoht NSV Liidu konstitutsiooniparanduste suhtes. Parlamendi survestamiseks algatati Rahvarinde eestvedamisel kampaania, kus koguti allkirju NSV Liidu põhiseaduse täiendamise vastu, mida lõpuks tuli kokku peaaegu 900 000. Moskva omakorda survestas EKP juhte mitte astuma keskvõimu vastu. Järjest enam hakati ka juurdlema mõiste „suveräänsus“ üle ja milline on Eesti

NSV õiguslik seisund NSV Liidus. Mida lähemale erakorraline istungjärk jõudis, seda enam kardeti, et Eesti NSV Ülemnõukogu venemeelsed saadikud ei pruugi hääletada samamoodi nagu eestlastest parlamendiliikmed. 16. novembril 1988. aastal Eesti NSV Ülemnõukogu istungil kaasati nende mõjutamiseks nii ajakirjandus, raadio kui ka televisioon. Pidev selgitustöö ja istungi venitamine väsis venemeelsed saadikud ära, olles nõus hääletama eestlastega samamoodi. Seega võeti 16. novembril 1988. aastal suveräänsusdeklaratsiooni kõrval vastu veel uus Eesti NSV põhiseaduse muudatused ja soovitus NSV Liidu Ülemnõukogule võtta maha NSV Liidu konstitutsiooniparandused. NSV Liidu ja Eesti NSV täpsemate suhete reguleerimiseks pakuti Moskvale liidulepingut. Suveräänsusdeklaratsioon kuulutas Eesti NSV Ülemnõukogu otsused ülimuslikuks NSV Liidu Ülemnõukogu suhtes. Katastroofiline olukord nii majanduses, demograafias kui ka looduskeskkonnas oli kaasa toonud selle, et uus areng Eesti NSV-s sai toimuda vaid suveräänsetes tingimustes.

Arvamusi suveräänsusdeklaratsioonile ja teistele 16. novembri otsustele kohtas nii tavakodanikest kuni poliitiliste organisatsioonideni välja. Kuigi enamus reaktsioonidest olid positiivseid, ei soovinud keegi võtta suveräänsusdeklaratsiooni kui sõnakõlksu paberil, vaid utsitati kohalike juhte seda rakendama ja ellu viima. Samuti sooviti, et deklaratsioon leiaks rohkem kajastamist üleliidulises ajakirjanduses ja selle sisu selgitataks ka muukeelsetele elanikele Eesti NSV-s. Tuntuim suveräänsusdeklaratsiooni vastane oli G. Naan, kes sai hulgaliselt kriitikat mitmete isikute ja organisatsioonide poolt. Naani seisukohtadega liitusid siiski ka mõned kohalikud venelased. Eesti poliitilistest jõududest oli kõige negatiivse suhtumisega ERSP, kes nõudis juba tollal Eestile iseseisvust ja ei rahuldunud ebamäärase suveräänsusega. Seega arvestamata üksikuid eriarvamusi olid reaktsioonid suveräänsusdeklaratsioonile positiivsed, kuid samas ka äraootavad edasise olukorra suhtes. Eesti NSV suveräänseks kuulutamine tekitas terava õigusliku olukorra NSV Liiduga. Kuigi 26. novembril 1988. aastal Moskva tühistas Eesti NSV uue põhiseaduse valulikumad punktid, olid mõlemad osapooled rikkunud seadust. Seega jäid kehtima nii Eesti NSV Ülemnõukogu 16. novembri kui NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi 26. novembri otsused, tekitades juriidilise patiseisu pikaks ajaks. Suveräänsusdeklaratsiooni mõju jäi kestma väga pikaks ajaks, sest järgmised poliitilised otsused juhindusid juba sellest. Samuti oli suveräänne sõltumatus üks eeldusi taasiseseisvumiseks.

Antud uurimistöö teemat saaks kindlasti edasi arendada. Reageeringuid suveräänsusdeklaratsioonile võiks käsitleda ka NSV Liidu ja lääneriikide seisukohalt. Samuti võiks võrrelda, kas suveräänsusdeklaratsiooni tähtsus aja jooksul on langenud või tõusnud.

Kasutatud allikad ja kirjandus

Kirjandus

Anupõld, Enn. Ühe elu pöörud. Tallinn: Ilo, 2006.

Beissinger, Mark R. Nationalist Mobilization and the Collapse of the Soviet State. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

Graf, Mati. Impeeriumi lõpp ja Eesti taasiseseisvumine 1988–1991. Tallinn: Argo, 2012.

Gräzin, Igor. Suveräänsuse sünn ja Nõukogude Liidu kadu – Akadeemia. 2015, nr. 11: 1927–1943.

Gräzin, Igor. Tüliõun nimega „suveräänsus“ – Eesti Kommunist 1989 veebruar, nr. 2: 93–97.

Kalmo, Hent. 1988.aasta suveräänsusdeklaratsioon: silmakirjalikkuse tsiviliseeriv mõju. – Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat. Valk, Heiki. Tartu: Õpetatud Eesti Selts, 2010.

Kiris, Advig. Vastuoludest Eesti suveräänsuse taastamise teel – Eesti Kommunist 1989 november, nr.11: 17–22.

Kuuli, Olaf. Sotsialistid ja kommunistid Eestis 1917–1991. Tallinn: 1999.

Käbin, Tiit. Liiduleping – Aja Pulss 1988 detsember, nr. 23: 8–9.

Laar, Mart, Ott, Urmas, Endre, Sirje. Teine Eesti: Eesti iseseisvuse taassünd 1986–1991. Tallinn: SE & JS, 1996.

Made, Tiit. Eestlaste vabanemise tee 1985–1994. Tallinn: 20. augusti Klubi, 2015.

Made, Tiit. Kaks korda iseseisvaks : eestlaste 20. sajandi pöördetähtsed. Tallinn: Argo, 2011.

Made, Tiit. Ükskord niikuinii. Tallinn: Argo, 2006.

Mälksoo, Lauri. Eesti suveräänsus 1988–2008. – Iganenud või igavene? Tekste kaasaegsest suveräänsusest. Kalmo, Hent; Luts-Sootak, Marju. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2010.

Niitsoo, Viktor. Mürimurdjad: MRP-AEG ja ERSP lugu. Tallinn: Ortwil. 2002.

Pärnaste, Eve. ERSP läkitus ESTO-88'st osavõtjatele – ERSP Toimetised 1989, nr. 2: 35–38.

Pärnaste, Eve. Eesti kuum sügis 1988 ERSP vaatevinklist - ERSP Toimetised 1989, nr. 2: 39–43.

Pärnaste, Eve. Eesti Rahvusliku Sõltumatuse Partei: ERSP aeg. Tallinn: Magna Memoria, 2008.

Raun, Mait. Ajakaja – Heinakuu 30.12.1988, nr.8: 12–16.

Rüütel, Arnold. Tuleviku taassünd. Tallinn: Ilo, 2001.

Savisaar, Edgar; Ruutsoo, Rein; Simson, Kadri. Rahvarinne 1988 (kaksikümme aastat hiljem). Tallinn: Tallinna linnavalitsus, 2008.

Tamm, Jaan. Eesti Muinsuskaitse Selts 25. Tallinn: Eesti Muinsuskaitse Selts, 2012.

Tannberg, Tõnu. Hirvepark 1987: 20 aastat kodanikualgatusel, mis muutis Eesti lähiajalugu. Tallinn: Kultuuriselts Hirvepark, 2007.

Truuväli, Eerik-Juhan. Põhiseaduse teel. Tallinn: Ilo, 2008.

Vahtre, Lauri. Vabanemine. Tallinn: IM Meedia, 1996.

Perioodika

Aare, Juhan. Kas tegime vea? – Noorte Hää 2.12.1988, nr. 277.

Ajalooline 16.november. – Edasi 19.11.1988, nr. 265.

Ansip, Andrus. Kuhu jääb siis demokraatia? – Edasi 28.10.1988, nr. 248.

Anton, Tõnu. Pärast 16.novembrit. – Edasi 26.11.1988, nr. 271.

Beekman, Vladimir. Erneseks, Gustav. Kiisk, Kaljo. Pöördumine NSV Liidu teadus- ja loomeharitlaskonna poole. – Sirp ja Vasar 25.11.1988, nr. 48.

EELK arvamus konstitutsiooniparanduste kohta [Pealkiri on autori poolt lisatud]. – Rahvarinde Teataja. 24. november 1988, nr. 16.

Eesti Haridusselts. Pöördumine Eesti NSV Ülemnõukogu poole. – Noorte Hää 23.11.1988, nr. 268.

Eesti Muinsuskaitse Seltsi volikogus otsustati. – Muinsuskaitse Seltsi Sõnumid 1988 november, nr. 3.

Eesti NSV Teaduste Akadeemia presiidium. Akadeemik Gustav Naani artiklist. – Rahva Hää 27.11.1988, nr. 273.

Eesti Teadeteagentuur. NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidumis. – Noorte Hää 18.11.1988, nr. 265.

Ehin, Andres. Austatud Mihhail Sergejevitš. – Rahva Hää 27.11.1988, nr. 273.

Jugaste, Aimar. Kuidas on rahvaarutelu alanud. – Edasi 3.11.1988, nr. 253.

Kaasik, F. Miks ma hääletasin poolt. – Rahva Hää 25.11.1988, nr. 272.

Kaja. – Sirp ja Vasar 25.11.1988, nr. 48.

Kalmre, Vahur. Edasi või tagasi? – Edasi 26.10.1988, nr. 246.

Kask, Peeter. Liidulepingust liiduvabariigini suveräänsuse tagatisena. – Noorte Hää 30.12.1988, nr. 299.

Kerge, Heldur. Rehema, Voldemar. Sõjaveteranid protestivad. – Edasi 26.11.1988, nr. 271.

Kuldvere, Gunnar. Kuidas äravõetud õigused tagasi võita. – Edasi 15.11.1988, nr. 261.

Lehepuu, Uno. Eestimaa rahva suurpäevalt. – Rahva Hää 18.11.1988, nr. 266.

Mainori küsitlus november 1988 [Pealkiri on autori poolt lisatud]. – Noorte Hää. 16. november 1988, nr. 263.

Maruste, Rait. Liiduvabariigi õigusi ei tohi piirata. – Edasi 30.10.1988, nr. 250.

Mets, Andres. II Sõltumatu noortefoorum Tartus. – Edasi 15.11.1988, nr. 261.

Naan, Gustav. Kõik pea peale. – Rahva Hää 25.11.1988, nr. 272.

Nesterovitš, Aleksander, Fedotov, Georgi. Avalik kiri. – Noorte Hää 25.11.1988, nr. 270.

Päev lõppes, teine algas. – Edasi 19.11.1988, nr. 265.

Raidla, P. Juristide arvamus: otsused on õiguspädevad. – Rahva Hää 19.11.1988, nr. 267.

Remsu, Olev. Dilemmast ja muustki. – Sirp ja Vasar 2.12.1988, nr. 49.

Sildam, Toomas. Vaino Väljas: parandamisest me õppust ei võtnud. – Postimees 16.11.2000, nr. 268.

Solodilov, Sergei. Olgem inimesed. – Rahva Hää 18.11.1988, nr. 266.

Suveräänsus ja konsolideerumine. – Sirp ja Vasar 2.12.1988, nr. 49.

Tartu Riikliku Ülikooli nõukogu otsus 25.novembrist 1988. – Edasi 3.12.1988, nr. 277.

Teder, Indrek. Liidulepingu võimatus. – Muinsuskaitse Seltsi Sõnumid 1988 november, nr. 3.

Tšebrikovi intervjuu 14. november 1988 [Pealkiri on autori poolt lisatud]. – Noorte Hää. 16. november 1988, nr. 263.

Untera, Endel. Keskajakirjandusest. – Noorte Hää 25.11.1988, nr. 270.

Vare, Tõnu. Rahvamiitingu märksõnad: suveräänsus, konsolideerumine. – Noorte Hää! 27.11.1988, nr. 272.

Volikogu otsus. – Muinsuskaitse Seltsi Sõnumid 1988 november, nr. 4.

Summary

16th November 1988 Declaration of Sovereignty

This research paper is structured into three parts and the main purpose is to gather material about the Estonian Soviet Socialist Republic Declaration of Sovereignty, its prehistory and domestic reactions about the declaration. The most essential question in my research is how important the Declaration of Sovereignty is and what kind of reactions it has caused.

In 1985 the Union of Soviet Socialist Republics was in a poor condition. Economy was suffering from stagnation, in foreign politics the importance of the USSR had decreased and people`s welfare was bad. In this situation Mikhail Gorbachev took over the USSR and it was clear that something had to be changed. Gorbachev started *perestroika* and *glasnost*, which meant the decrease of censorship and partial democratization. Perestroika came into the Estonian SSR two years later and it started with environmental campaign called Phosphorite War. On 23rd August, 1987 a meeting was held in the park called Hirvepark. It was one of the first political protests` against the central power in the USSR. During the years 1987 and 1988 many organizations emerged in the Estonian SSR, which were completely or partially political and were inclined to national. At the beginning of 1988 the Estonian National Independence Party was formed, probably the first non-communist political party in the USSR. However, the most well-known was the Estonian Popular Front, which arranged many mass protests and cooperated with the Estonian Communist Party, which had been through liberalization in the summer of 1988.

At the end of October 1988 the USSR revealed a new constitution project that was against the ideas of *perestroika*. It was very undemocratic and would have given more control to the central power over the Republics of the Soviet Union. Estonians were obviously abashed. The Estonian SSR political forces understood that the only way to block the new constitution enactment was to declare their own sovereignty and make that kind of adjustments to the constitution of the Estonian SSR. The Supreme Soviet of the Estonian SSR gathered on 16th November 1988 to take the position about the USSR`s new constitution project and put the Declaration of Sovereignty to the vote. The voting was successful and the Sovereignty Declaration together with the new constitution of the Estonian SSR was accepted. The

Presidium of the Supreme Soviet of the USSR cancelled the decisions that were made on 16th November 1988. The final result was a juridical draw because neither sides had acted legally.

The reactions to the Sovereignty Declaration and other decisions that were accepted on 16th November 1988 were mainly positive. However, most opinions suggested practising sovereignty in reality, otherwise all hard work would be in vain if the Estonian SSR were a subject to the pressure. On the other hand, there were also some negative reactions from local Russians and pro-Russian Estonians, who argued that the declaration would affect the relationship between Estonians and Russians in a negative way. The Estonian Sovereignty Declaration was something incredible because it was the first time when one of the Republics of the Soviet Union declared their supremacy over the laws of the USSR. After that, other Republics of the Soviet Union also adopted that kind of declarations, which was the beginning of the collapse of the USSR.

Lihlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Marvin Laidna (sünnikuupäev: 31.03.1994)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihlitsentsi) enda loodud teose bakalaureusetöö „16.novembri 1988.aasta suveräänsusdeklaratsioon“, mille juhendaja on Tõnu Tannberg,
  - 1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
  - 1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 23.05.2016.